

ТАВАН ТОЛГОЙН ОРДЫГ АШИГЛАХ БОДЛОГЫН ХУВИЛБАР
(Бодлогын шинжилгээ)

*Д.Мягмарцэрэн/МА/, Ч.Базар/Ph.D/, С.Дорждагва,
Н.Түвшинтөгс, Б.Ариунжаргал/МА/*

СЭДВИЙН АГУУЛГА

Оршил

1. Үндсэн хэсэг
2. Дүгнэлтийн хэсэг
 - 2.1. Хөрөнгө оруулалт, орд ашиглалтын хувилбарууд
 - 2.2. Хувь эзэмшлийн хэмжээ, талуудад ногдох ашиг орлого
 - 2.3. Үйлдвэрлэлийн явцад гарч болох эрсдэлүүд, зайлсхийх арга зам
3. Судалгааны хэсэг
 - 3.1. Таван толгойн ордыг ашиглахад шаардагдах дэд бүтцийн асуудлын талаар
 - 3.2. Оюу толгойн ХОГ болон Таван толгойн ордыг ашиглах ХОГ-ний төслийн байгаль орчныг хамгаалах асуудлын харьцуулалт
 - 3.3. Таван толгойн уурхайг ашиглах болон Оюу толгойн Хөрөнгө оруулалтын гэрээний талуудын эрх, үүрэг, хариуцлагын талаарх харьцуулалт

ОРШИЛ

Засгийн газраас өргөн барьсан Таван толгойн ордыг ашиглах Хөрөнгө оруулалтын гэрээ УИХ-аар хэлэлцэгдэх гэж буйтай холбогдуулан тус Төвөөс уг асуудлыг судлаж, Ордыг үр ашигтай ашиглах бодлогын хувилбар боловсруулахыг зорьсон.

Судалгаанд орд ашиглахтай холбоотой асуудлуудыг чиглэл бүрээр нь тодорхойлж, тус бүрд нь дүгнэлт, санал зөвлөмж гаргасан ба эдгээрийг нэгтгэн шинжилж Таван толгойн нүүрсний ордыг ашиглах боломжит бодлогын хувилбарыг тодорхойлов. Судалгаа хийгдэж байх явцад Засгийн газраас УИХ-д өргөн барьсан Таван толгойн ордыг ашиглах Хөрөнгө оруулалтын гэрээний төсөлд зарчмын шинжтэй томоохон өөрчлөлтүүд орсон ба судалгааны үр дүнг яаралтай гаргах шаардлагатай болсон тул судлаачдын зарим нэг хийсэн ажил анхны гэрээний төсөл дээр суурилсныг анхаарна уу.

Судалгааны багийн ахлагчаар референт-шинжээч Д.Мягмарцэрэн, судлаачаар референт-шинжээч Ч.Базар, референт-шинжээч С.Дорждагва, референт-шинжээч Н.Түвшинтөгс, референт-судлаач Б.Ариунжаргал нар ажиллав.

1. ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Таван толгойн нүүрсний орд нь Өмнөговь аймгийн төв Даланзадгад хотоос зүүн тийш 100 км-т, Цогтцэций сумын төвөөс баруун урагш 18 км-т, Их Шанхай уулын ойролцоох Цэций уулын баруун хойд тал, Улаан нуурын хөндийд таван жижиг толгойн хэлбэрээр байрласнаас Тавантолгой хэмээх нэртэй болжээ. Нийтдээ 80 мянган га газрыг хамрах уг

орд дээр долоон А буюу ашиглалтын лиценз байгаа.

Тавантолгойн ордын нөөц 6.4 тэрбум тонн. Үүний 1.495 сая тонн нь коксжих нүүрс бөгөөд нөөцөөрөө дэлхийд эхний 10-т багтана. Харин үлдсэн 4.6 тэрбум тонн нь эрчим хүчний нүүрс ажээ. Ордын дөрөвдүгээр давхаргын коксжих нүүрсний баяжмалын гарц нь 67 хувьтай байгаа нь Канад, Австралийн нүүрснээс коксжих чанараараа давуу. Коксжих нүүрсний илчлэг нь 7500-8100 ккал/кг бол эрчим хүчний нүүрсний илчлэг 4900 ккал/кг. Одоогоор эдгээрийн хоёр ордод “Тавантолгой” ХК, “Энержи рессурс” компани олборлолт хийж байгаа. Харин үндсэн таван ордыг ашиглаж эхлэх талаар асуудал яригдаж байгаа юм.

Урьдчилсан байдлаар энэ ордоос жилд 20-40 сая тонн нүүрс ашиглана гэж тооцож байгаа ба энэ нь ойролцоогоор уг ордыг 100 гаруй жил ашиглах боломжит нөөцтэй гэж дүгнэж болох юм. Геологийн судалгааны явцад ордын нүүрсний давхарга бүхий талбайн хил, цар хүрээ бараг бүрэн тогтоосон.

Таван толгойн нүүрсний ордын 4 хэсэгт харьцангуй сайн гүйцэтгэсэн хайгуулын ажил хийсэн. Нэмэгдэх нөөц гарвал математик алдааны хэмжээнээс нүүрсний нөөц нэмэгдэж чадахгүй. Харин доод зэрэглэлээс /С-В, В-А/ түүний дээд зэрэглэлд шилжүүлэх тийм ажил байж болно. Одоогоор судлагдсан ордын бодогдсон нөөц, судалгаа хийсэн үр дүн үйлдвэр байгуулахад ямар ч саад байхгүй.

Нөөцийн хувьд зөв баталгаатай, ордын хэмжээнд хоёр сайн найдвартай хэсэг бий. Тэр нь Цанхи, Ухаа худаг хоёр. Ухаа худаг бол бүх коксжих нүүрсний нийт бодогдсон нөөц, түүний дотор чанараараа шууд коксжих сайн нүүрсний 20%, эрчим хүчний нүүрсний 9,5 % буюу 8,5 сая тн нөөцтэй. Цанхийн хэсэг бол техникийн шинжилгээний үзүүлэлт, нөөцийн хэмжээ, уул-техникийн нөхцлөөрөө дээрхээс дутахгүй. Геологийн тогтоцын хувьд аль аль нь ил аргаар, хамгийн хялбар өртгөөр ашиглах, хамгийн өгөөжтэй хэсэг нь энэ хоёр мөн.

2. ДҮГНЭЛТИЙН ХЭСЭГ

2.1. Хөрөнгө оруулалт, орд ашиглалтын хувилбарууд

Ордыг ашиглахад эхний ээлжинд ойролцоогоор 1.184 сая ам.долларын хөрөнгө оруулалт шаардлагатай ба дэд бүтцийн асуудалд ойролцоогоор 2 тэрбум орчим ам.долларын хөрөнгө оруулалтын шаардагдах тооцоо байна. Энэ хөрөнгө оруулалтыг хэрхэн босгох талаар олон янзын саналууд байгаа бөгөөд үүнээс дараах саналыг хамгийн боломжит хувилбар гэж үзэж байна.

Энэ нь нүүрс олборлолт, борлуулалтын чиглэлээр дэлхийн хэмжээнд хүлээн зөвшөөрөгдсөн, хөрөнгө санхүүгийн өндөр чадавхитай компани болон олон улсын хамтарсан консорциумтай Монгол улсын Засгийн газрыг төлөөлөх “Эрдэнэс MGL” компани хамтарсан үйлдвэр байгуулах замаар хөрөнгө оруулалтаа босгох асуудал болно.

Энэ хувилбараар дэлхийн зах зээл дээр хөрөнгө зээл олох буюу гарсан бүтээгдэхүүнээ борлуулах баталгаа илүү найдвартай. Мөн Монгол Улсын ашиг сонирхол, тусгаар тогтнол олон улсын хэмжээнд давхар хамгаалагдана.

Монгол улс дангаараа дэлхийн санхүүгийн зах зээл дээрээс хөрөнгө босгож, өөрсдөө олборлолт явуулах бүрэн боломжтой гэж үздэг хэсэг байгаа ч бодит байдал дээр энэ нь олон тооны эрсдэл агуулж байгаагаас боломжгүй зүйл юм. Учир нь, хөрөнгө оруулалтад шаардагдах мөнгөний хэмжээ манай улсын ДНБ-тэй тэнцэж байгаа ба дэлхийн санхүүгийн зах зээл дээрээс хангалттай хэмжээний хөрөнгө босгох найдвар бага байна. Үүнд туршлага, нэр хүнд болон бусад асуудлууд хамаарна.

Мөн үүнээс гадна хэрэв боломж байгаад үйлдвэрлэлээ эхлүүлэх хөрөнгөө бий болгоход геополитик, геостратегийн бодлоготой холбоотой тээвэрлэлт, борлуулалтын эрсдлүүд байж болох юм. Эдгээрийг дараагийн хэсэгт тусад нь авч үзэв.

Харин үндэсний аж ахуйн нэгжээ дэмжих замаар эдийн засгийн олон тулгуурт

бодлогоо хэрэгжүүлэхэд, монгол улсын ААН, хувийн хэвшлийг нүүрсний олборлолт, баяжуулалт зэрэг үйлдвэрлэлийн ажиллагаа болон уул уурхайг дагалдан гарч ирдэг хот байгуулалт, дэд бүтэц, ХАА, хүнсний үйлдвэрлэл зэрэг бусад маш олон салбар үйлдвэрлэлд 100 хувь оролцуулах боломжтой. Учир нь энэ орд ашиглалтыг дагаад ойролцоогоор 500-800 орчим төрлийн бизнес бий болно гэсэн тооцоо байдаг. Ингэснээр, манай улсын эдийн засаг дан ганц уул уурхайн бүтээгдэхүүний түүхий эдийн үнийн орлогоос бүрдэх эдийн засгийн хэврэг тогтолцоо, түүний нөлөөллөөс ангижрах боломжтой.

Өөрөөр хэлбэл, Тавантолгойн ордыг ашиглахдаа үндэсний компаниудаас бүрдсэн корпораци байгуулан, олборлолтыг гүйцэтгэх, үүнтэй холбоотой бусад нэмүү өртөг бий болгох баяжуулах болон коксын үйлдвэрийг байгуулан ажиллуулах ба харин борлуулалтын болон хөрөнгө босгох асуудлыг олон улсын зах зээл дээр ажиллах туршлага, чадамж бүхий томоохон **Commodity Trader** компанид хариуцуулах хэлбэрээр ажиллах нь нэлээд оновчтой хувилбар юм. Жишээлбэл, ОХУ-ын “**СУЭК**” гэж дэлхийд томд тооцогдох эрчим хүч, нүүрсний салбарын компани байна. Энэ компани байгуулагдаад удаагүй ч дэлхийд эрчим хүч үйлдвэрлээр долоод, нүүрс олборлолтоор тавд орж байна. ОХУ төрийн бодлогоор хувийн болон улсын мэдэлд байсан томоохон хэмжээний ордуудыг нэгтгэж, нэгдсэн нэг том компанийн зохион байгуулалтад оруулсан. Энэ шийдэл нь дээрх компанийг дэлхийд эрчим хүч, нүүрсний салбарын тэргүүлэх хэмжээний томоохон компани болгосон.

Энэхүү үйлдвэрлэлийг явуулахын тулд нэгдсэн нэг удирдлагатай байх ёстой. “**Эрдэнэс МГЛ**” ХХК нь 2009 оны 9 сард “*Зөөлөх үйлчилгээ үзүүлэх тухай*” гэрээг Норвест компанитай байгуулсан бөгөөд Норвест компаниас Таван толгойн ордыг ашиглахад нүүрсний нөөц нь нэгээс илүү уурхайн үйл ажиллагаа явуулах боломжтой, Цанхийн талбайг бие даасан блокуудад хуваан ашиглах боломжтой гэж дүгнэсэн байна. Харин үүнийг ордыг хэдэн компани консорциумд хуваан эзэмшүүлэх бололцоо гэж үзэж болохгүй юм. Хэд хэдэн уурхай байж болох ч хамгийн гол нь эдгээрийн борлуулалт менежментийн асуудлыг ганц компани хариуцан хэрэгжүүлэх ёстой.

Таван толгойн ордын онцлог нь томдоо байгаа аж. Нэг дороос ийм том ордыг ашиглах нь урт удаан хугацаанд бага зардлаар маш ихийг олзворлоно гэсэн үг. Тавантолгойн хамгийн том давуу чанар энэ. Таван толгойг 10 хуваагаад хаячих юм бол ямар ч үнэ цэнэгүй болно. Аравны нэг шиг нь орд дэлхийд энд тэндгүй, Монголд ч цөөнгүй бий. Нөгөө талаар, ордыг зэрэгцэн эзэмшиж, ашиглаж бй компаниудыг хооронд өрсөлдүүлэх замаар бүтээгдэхүүний үнэ ханшийг эрс буулгах, улмаар нийтэд нь чадавхийг нь бууруулах боломжтой болно.

Ингэж ажилласнаар дотоодын ААН, компаниудад ордоос хэрхэн, хэр хэмжээтэй хувь эзэмшүүлэх тухай бэрхшээлтэй асуудал шийдэгдэн эдгээр ААН-үүд харин ч хувь эзэмшснээсээ илүү их орлого олох боломжтой юм.

Ийнхүү хөрөнгө оруулалт, бүтээгдэхүүн борлуулалтыг бусдад шилжүүлснээр тухайн хамтарсан компанийн хувь эзэмшил болон ашиг орлого хуваарилалтын асуудал үүснэ.

2.2. Хувь эзэмшлийн хэмжээ, талуудад ногдох ашиг орлого

Таван толгойн ордыг ашиглах, хөрөнгө оруулалт хийх сонирхолоо илэрхийлж гадаадын арав гаруй дэлхийн хэмжээний нэр хүнд бүхий том компаниуд, улс орнуудын консорциумууд оролцох саналаа өгсөн байна.

Эдгээртэй хамтарч ордыг ашиглахад хамгийн түрүүнд Монгол улсын хувь эзэмшлийн хэмжээ, хэрхэн хувь эзэмшлийнхээ хөрөнгө оруулалтыг тооцох тухай асуудлууд яригдах учиртай. Үүний дараа эдгээр субъектууд оролцох эсэх нь бодитоор тодорхой болно. Учир нь, Монгол улс уг ордыг ашиглахад оролцох бол хувь эзэмшлийн асуудлыг Оюутолгойн ордыг ашиглах Хөрөнгө оруулалтын гэрээгээр төсөөлж болох талтай. Энэ гэрээн дээр Монгол улс оносноосоо алдсан нь илүү бөгөөд одоо эдгээр алдаануудаас зайлсхийх шаардлагатай. Гэхдээ энэ нь хувь эзэмшилдээ ногдох хөрөнгийг Монгол улс гаргахгүй гэсэн үг биш юм.

Тодорхой хэлэхэд, Монгол улс Таван толгойн ордыг ашиглахад оролцож хувь эзэмшихдээ Оюу толгойн ордыг ашиглах гэрээнд тусгасан шиг хувь эзэмшилдээ ногдох хөрөнгө оруулалтыг шууд мөнгөн хөрөнгө оруулах байдлаар тооцох бус, үүнээс тэс өөр арга замаар оролцох хууль эрх зүйн болоод эдийн засгийн бүрэн эрхтэй.

Энэ нь тухайн нөөц баялгийг Төр 100 хувь өмчилж буй тохиолдолд нүүрс олборлолтон дээр хэрэгжиж буй АНУ-ын **LBA** аргыг Английн ижил төстэй зохицуулалттай холимог байдлаар гаргасан хувилбар юм. Үүнийг дэлгэрүүлэн тайлбарлахад, АНУ-ын газрын хэвлийн баялгийг хайгуулдах, олборлож, ашиглах уурхай байгуулах эрх зүйн зохицуулалтыг 1872 онд гаргасан Уурхайн тухай (*Mineral lands and mining*) хуулиар зохицуулдаг бөгөөд энэхүү хуулиар 1872 оноос өмнө газраа өмчилж авсан иргэдэд газрын доорх баялгийг салгахгүйгээр өмчлөх эрх олгож, харин 1872 оноос хойш газар өмчлөх эрхтэй иргэдийн газрын доорх хэвлийн баялгийг тухайн муж улс буюу АНУ-ын өмч гэж хуульчилсан байна.

Холбооны улс, муж улсын өмчийн газрын хэвлийн баялгийг хайгуулдах, ашиглах тусгай зөвшөөрлийг зөвхөн сонгон шалгаруулалтаар, өрсөлдүүлж олгодог байна. Газрын тос, байгалийн хий, нүүрс, эрдэс бордоог 1920 оны Конгрессын шийдвэрээр зөвхөн түрээсээр ашиглуулдаг бөгөөд нүүрсэн дээр тус улсад **LBA** гэдэг аргыг хэрэглэдэг.

Энэ арга нь Холбооны улс, муж улсын өмчийн газар доор байгаа баялгийг тухайн Засгийн газрын өмч гэж үздэг бөгөөд уг ордыг ашиглах гэсэн компаниуд уг нүүрснээс худалдаж авах санал тавих замаар ордыг ашигладаг. Өөрөөр хэлбэл, аль нэг компани хайгуул хийгээд нүүрсний орд газрыг илрүүлсэн бол түрээсийн тендэр зарлаж өгөөч ээ гэж Засгийн газарт хүсэлт тавьдаг. Тендэрт хайгуул хийсэн компаниас гадна хайгуул хийгээгүй компаниуд ч оролцдог. Тендэрт орохдоо 20 хувийн урьдчилгаа төлдөг ба тендэрт шалгуур болгож байгаа гол үзүүлэлт нь газар доор байгаа нэг тонн нүүрсийг хэдээр худалдаж авах вэ? л гэдэг асуудал. Хамгийн өндөр үнэ санал болгосон нь ялдаг бөгөөд хэрэв тэнд нь дэд бүтэц байхгүй бол түүнийг байгуулах өртгөө нүүрсний үнэндээ оруулж тооцох гэх мэтээр компаниуд өөр өөрсдийнхөөрөө үнээ тогтоодог.

Англид Нүүрсний уурхайн тухай хууль нь нэлээд эрт гарсан ашигт малтмалын тухай анхдагч хууль бөгөөд энэ хуулиар ажил гүйцэтгэгчид нүүрсийг хайгуулдах, олборлох, уулын ажил гүйцэтгэх тусгай зөвшөөрөл олгодог бөгөөд энэхүү тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь олборлосон нүүрсийг худалдан борлуулах, захиран зарцуулахдаа орлого нь шууд тухайн компанийн ашиг болдоггүй. Борлуулалтын орлогыг нөөцийн өмчлөгчид өгдөг ба тэр мөнгөнөөс нь зардлыг нь тооцож хасаад ашгийг нь буцааж өгдөг түрээсийн гэрээний хэлбэрээр ашигт малтмалаа олборлуулдаг байна.

Эдгээр аргууд нь Төр байгалийн баялагийн хувьд ямагт өмчлөгч нь байх эрхийг баталгаажуулж буй хэлбэр юм.

Манай улсын хувьд ашиглалтын ба хайгуулын тусгай зөвшөөрлийг буруу ойлгоод тогтсон хэвшил байгаа ба энэ нь өнөөг хүртэл хуулиудын зөрчилдөөн байдлаар илэрдэг.

Тухайлбал, “**Газрын хэвлийн тухай**” хуулийн 3 дугаар зүйлд *Монгол Улсын Үндсэн хуульд зааснаар газрын хэвлий нь төрийн өмч, өөрөөр хэлбэл бүх ард түмний хөрөнгө мөн. Газрын хэвлийг зөвхөн ашиглуулахаар олгоно. Газрын хэвлийг төр өмчлөх эрхийг аливаа хэлбэрээр зөрчихийг хоригоно.*

Харин “**Газрын тухай**” хуулийн 5.1-д *Монгол Улсын иргэдэд өмчлүүлснээс бусад газар төрийн өмч мөн. 5.2. Бэлчээр, нийтийн эдэлбэрийн ба улсын тусгай хэрэгцээнийхээс бусад газрыг зөвхөн Монгол Улсын иргэнд өмчлүүлж болно.*

6.3. *Гадаад улс, олон улсын байгууллага, гадаад улсын хуулийн этгээд, гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуйн нэгж, гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүн тодорхой зориулалт, хугацаа, болзол, гэрээний үндсэн дээр хууль тогтоомжийн дагуу газар ашиглагч байж болно.*

17.1. *Улсын Их Хурал газрын харилцааны талаар дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ:*

гадаад улс, олон улсын байгууллага, гадаадын хуулийн этгээдэд газрыг тодорхой хугацаагаар түрээс, концессын гэрээгээр ашиглуулах талаар шийдвэр гаргах;

“Ашигт малтмалын тухай” хуулийн 5.1-д Монгол Улсын газрын гадаргуу болон түүний хэвлийд байгалийн байдлаараа оршиж байгаа ашигт малтмал төрийн өмч мөн.

Эдгээр заалтуудаас харахад газар ба түүний хэвлий дэх баялаг Төрийн өмч бөгөөд хэрэв өмчлүүлэх бол үүнээс газрыг зөвхөн Монгол улсын иргэнд өмчлүүлэх ба газрын хэвлийн баялаг Төрийн өмчлөлд байхаар байна. Хэрэв гадаад улсын субъектэд газар ашиглуулах бол зөвхөн УИХ шийдвэрлэх эрхтэй байна. Гэтэл **“Ашигт малтмалын тухай”** хуулийн хэт ерөнхий, бүрхэг зохицуулалтын улмаас 7.1-д Хайгуулын болон ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийг Монгол Улсын хууль тогтоомжийн дагуу байгуулагдан үйл ажиллагаа явуулж байгаа, Монгол Улсад татвар төлөгч хуулийн этгээдэд олгоно.

26.3-т Төрийн захиргааны байгууллага энэ хуулийн 26.1, 26.2-т заасан ажиллагааг гүйцэтгэсний үндсэн дээр өргөдлийг бүртгэснээс хойш ажлын 20 өдөрт багтаан дараахь шийдвэрийн аль нэгийг гаргаж, өргөдөл гаргагчид мэдэгдэнэ:

26.3.3.хүсэлтэд дурдсан талбай нь ашигт малтмал эрх, хайх, ашиглахыг хязгаарласан буюу хориглосон, эсхүл тусгай хэрэгцээ, нөөцөд авсан, түүнчлэн хүчин төгөлдөр тусгай зөвшөөрлөөр нэгэнт олгогдсон талбайтай ямар нэг байдлаар давхцаагүй бол уурхайн талбай олгож, тусгай зөвшөөрлийн эхний жилийн төлбөрийг энэ хуулийн 34.1-д заасан хугацаанд төлүүлэх; 27.1.Ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч дараахь эрх эдэлж, үүрэг хүлээнэ: 27.1.4.уурхайн эдэлбэрээс олборлосон цацраг идэвхт ашигт малтмалаас бусад төрлийн ашигт малтмал, үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүнийг олон улсын зах зээлийн үнээр борлуулах; гэсэн заалтуудаар тусгай зөвшөөрөл олгож, уг зөвшөөрлийг эзэмшигч нь олборлосон бүтээгдэхүүнээ чөлөөтэй худалдан борлуулж буй нь гадаадын хөрөнгө оруулалт бүхий, ашиг орлого нь Монгол улсын хилээс гадна хадгалагдах ААН-д газар эзэмшүүлэх, ашиглуулах эрхийг олгох ёстой УИХ-ын бүрэн эрхийг, мөн түүнчлэн газрын хэвлий дэх баялгийн өмчлөгч Төрийн бүрэн эрхийг шууд зөрчиж байна.

Товчоор хэлэхэд, энэхүү тусгай зөвшөөрөл бол ажил, үйлчилгээ, үйлдвэрлэл эрхлэхийг зөвшөөрсөн зөвшөөрөл болохоос газар нутгаа, ашигт малтмалыг нь эзэмшүүлэх, өмчлүүлэх эрхийг огт олгох ёсгүй юм.

Иймээс Төр баялгийн өмчлөгч болохын хувьд дээр дурьдсан АНУ, Англи улсад мөрдөгддөг журмыг баримтлан нүүрсийг олборлохоос борлуулах хүртэл бүх шатанд өмчлөгчийн эрхтэй байж, баялаг зөвхөн худалдан борлуулсны дараа ашиг орлого хувааснаар талуудын өмчлөлд очдог зохицуулалттай байх нь зүйтэй.

Ингэснээр, газрын доорх баялаг Төрийн өмч болон баталгаажсныхаа хувьд тодорхой үнэ цэнэтэй болох бөгөөд энэ үнийг ашигт малтмалын **“суурь үнэ”** гэж нэрлэх ба үүнийг тооцон тогтоож анхны хөрөнгө оруулалтад Монгол улсын хувь эзэмшилд ноогдох хөрөнгө болгох нь зүйтэй юм.

Суурь үнийг тогтоохдоо тухайн бүтээгдэхүүний зах зээлд борлогдох үнээс шалтгаалан итгэл үнэмшил бүхий үнийг хувиар буюу шууд тоо заах хэлбэрээр байх нь илүү зохимжтой юм. Жишээлбэл, Таван толгой сайн чанарын коксжих нүүрсний тонн тутам газрын гүнд байхдаа 5,0 ам.доллар, эрчим хүчний нүүрс 3,0 ам. доллар гэх мэт үнэлээд нийт ашиглах нөөцийн хэмжээгээр үнэлж Монгол Улсын хөрөнгө оруулалт гэж өртөгт шингээх ёстой. Энэ бол монголчуудын орд газрыг ашиглахад төрөөс баримтлах хатуу зарчим байлгах хэрэгтэй. Энэ зарчим төрөөс хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгжтэй харьцахад барих зарчим юм.

Зэс, алт мэтийн бусад ашигт малтмалын хувьд харилцан адилгүй гарал үүсэл бүхий ордод зориулан харилцан адилгүй үнэлгээг техник-эдийн засгийн үндэслэлээр тодорхойлж төрийн эрх бүхий байгууллага баталгаажуулбал зөв зохистой байх болно. Ашиглах нөөцийн хэмжээнээс шалтгаалан анхны хөрөнгө оруулалтад оруулсан хувь

хандив нь илүү гарвал тэнцүүлэх буюу бусдад мөнгөөр шилжүүлэх, дутвал нэмж хөрөнгө оруулах шаардлагатай болно.

Ашиглалтын явцад нөөцийн хэмжээ нэмэгдэх, хасагдахад тэр хэмжээгээр монгол талын оруулсан хөрөнгөнд өөрчлөлт орох нь ойлгомжтой.

2.3. Үйлдвэрлэлийн явцад гарч болох эрсдлүүд, зайлсхийх арга зам

Үйлдвэрлэлийн явцад гарч болох эрсдэлүүд нь дараах хэсгүүдэд илүү их анхаарал татаж байгаа юм.

- a) Олборлолт
- b) Ус ашиглалт
- c) Тээвэр
- d) Борлуулалт

a) Олборлолт

Тухайн орд газрын нүүрсийг үүсгэсэн эх материал болон нүүрсжилт явагдсан геологи, цаг уурын нөхцөл нь өөр байдгаас найрлага шинж чанараараа яг адилхан хоёр орд гэж дэлхийд байхгүй аж. Тавантолгойн ордын тухайд газрын их гүнд нүүрсжин тогтсон боловч газрын гадаргын хөдөлгөөнөөр дээшээ ил гарч ирсэн. Мэдээж хэрэг, гүний уурхайгаас олборлолт хийхэд зардал хөрөнгө их гарна. Харин ил уурхайн олборлолт нь аюулгүй ажиллагаа, хөрөнгө хэмнэлт гээд олон давуу талтай. Бусад оронд чанартай, олон жилийн турш бүрэлдэн тогтсон, наалдамхай чанартай нүүрсний орд байгаа ч тэр нь газрын хэт гүнд байгаагаас олборлолт явуулахад зардал их шаардагддаг байна. Энэ нь Тавантолгойн ордын нүүрсийг олон улсын зах зээл дээр өрсөлдөх чадвар сайтай болгож байгаа аж.

Ийнхүү Тавантолгойн ордыг ашиглахад ил аргаар хамгийн амархан байдлаар олборлолтоо хийнэ, үүнд бэрхшээл байхгүй гэж одоогоор дүгнэж байгаа бол, гол ашиг олох коксжих нүүрсийг олзворлоход түүний дээд өнгөн хэсэгт байх хүрэн нүүрс буюу эрчим хүчний нүүрсийг ашиглах нь зайлшгүй юм. Хэдийгээр энэ төрлийн нүүрсийг гадаад зах зээлд өрсөлдөх чадвар бүхий сайн чанарын экспортын бүтээгдэхүүн. Одоогийн зах зээлийн ханшаар энэ төрлийн нүүрсний үнэ нь нэг тн нь 80-110 ам.доллар байна гэж үзэж байгаа ч биет байдлаар нь экспортод гаргах нь төдийлөн ашигтай биш. Учир нь, хүрэн нүүрс илчлэг муутайгаасаа болоод олон улсын зах зээлд үнэ багатай, удаан хадгалах, хол зөөхөд өөрөө шатах магадлалтай, овор хэмжээнээс болоод тээвэрлэхэд зардал их, учир экспортлоход эдийн засгийн хувьд үр ашиг муутай байдаг.

Иймээс олборлолтын явцад гарах хүрэн нүүрсний үр ашгийг дээшлүүлэх санаа нь Тавантолгойн орд газар дээр энэхүү хүрэн нүүрсэнд түшиглэсэн цахилгаан станц байгуулж, эрчим хүчний үйлдвэрлэл явуулснаар жилдээ ойролцоогоор 200 сая ам долларын нэмэлт ашиг бий болгох гэж тооцоолж байна. Энэ нь одоогийн байдлаар хамгийн оновчтой хувилбар болж байгаа боловч ингэснээр асуудал шийдэгдсэн гэж үзэж болохгүй юм.

Манай улсын хувьд одоогоор ашиглагдаж буй бүх эрчим хүчний станцууд нүүрсэн дээр суурилсан байдаг. Тэгвэл нүүрсний станцуудаас ялгаруулах хүлэмжийн хий нь (*хүрэн нүүрсэнд цацраг идэвхит бодис агуулагддаг*) дэлхий дахинд нүүрлэж буй дулаарал, амьсгалын замын өвчлөл, экологийн тэнцвэрийг алдагдуулдаг тул Киотогийн протоколоор хөгжингүй улс орнуудын хүлэмжийн хийн хэмжээг бууруулах хувийг хуульчлан тогтоосон байдаг байна.

Манай орон нэг хүнд ноогдох хүлэмжийн хийн хэмжээгээр дэлхийн дунджаас хоёр дахин их гэсэн баримт байдаг байна. Ядуу буурай хэмээн манай улсыг хүлэмжийн хийн торгуулиас чөлөөлсөн байдаг ч цаашид эдийн засгийн нөхцөл сайжрах үед хүлэмжийн хийн торгууль төлдөг болох магадлалтай юм. Мөн Европын улсуудад нэвтрүүлээд буй

нүүрсхүчлийн хийн татвар төлөхөд хүрэх төдийгүй нүүрсний эрчим хүчний өөрийн өртөг үүнийг даган нэмэгдэж болзошгүй юм.

Мөн сүүлийн жилүүдэд дэлхийн тэргүүлэгч улс орнууд Хятадын Засгийн газрыг агаар мандал дахь хүлэмжийн хийг ихээр нэмэгдүүлж, дэлхийн дулааралд шууд нөлөөлж байна хэмээн шүүмжлэх болсноор Хятад улс нүүрсний хэрэгцээгээ мэдэгдэхүйц багасгах зорилт тавин сэргээгдэх эрчим хүч ашиглахыг илүүд үзэх болсон байна. Бүр ойрын таван жилд Хятадын Засгийн газраас байгальд ээлтэй технологиос эрчим хүч гаргах зорилт тавиад байна. Өнгөрсөн оны 9-р сард болсон НҮБ-ын хурлын үеэр Хятадын дарга Ху Жинтао сэргээгдэх эрчим хүч ашиглахыг улс орнуудад уриалж өөрсдөө ч ашиглахаа мэдэгдсэн нь үүнийг баталж байна.

Тэгэхээр, Таван толгойн ордын хүрэн нүүрсийг эрчим хүч гаргахад ашиглах нь ойрын ирээдүйд л ашигтай байхаас цаашдаа энэ нь эргээд дарамт учруулж эхлэх магадлал өндөр байгаа тул одооноос өөр хувилбарын талаар бодож эхлэх нь зүйтэй юм.

Үүнээс гадна энэхүү хүрэн нүүрсийг ашиглах өөр нэг хувилбар нь нүүрсний салбарын томоохон нийлүүлэгчид нүүрсийг угаах, баяжуулах, ангилан ялгаж баяжуулах, мөн түүнчлэн төрөл бүрийн нүүрсийг хооронд нь хольж баяжуулах зэрэг олон төрлийн баяжуулалтын технологийг ашиглан хэрэглэгч, худалдан авагчдынхаа хэрэглээний онцлог, шаардлагад нь тааруулан төрөл бүрийн чанар үзүүлэлт бүхий бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж байна. Жишээлбэл, БНХАУ-ын нүүрсээр баялаг хойд мужуудын нэг болох Шаньсид олон төрлийн нүүрсийг холин баяжуулж, хэрэглэгчдэдээ сайн чанарын, тогтмол үзүүлэлт бүхий нэлээд олон төрлийн брэнд бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэн дотоодын болон зүүн өмнөд Азийн зах зээлд нийлүүлж, өндөр хэмжээний ашиг олж байгаа практик ч бий.

Үүний адил Тавантолгойн ордын нүүрсийг Сайншандад тээвэрлэн авчирч, тухайн бүс нутагт байгаа бусад сайн чанарын нүүрстэй хольж баяжуулан, эрчим хүчний брэнд нүүрс болгон экспортод гаргах нь эдийн засгийн хувьд үр ашигтай байхыг дээрх жишээнээс харж болно.

Олборлолтын үе шатан дахь бас нэг анхаарах зүйл нь нүүрс олборлогч буюу оператор компани нь хэн байх вэ гэдэг асуудал.

Юуны өмнө тухайн тухайн оператор компани нь тухайн нүүрсний Худалдан авагч болон хэрэглэгчийн төлөөлөл биш байх ёстой. Ийм компани, консорциум нь тухайн уурхайн олборлолтын зардлыг байж болох хамгийн өндөр төвшинд өсгөж, борлуулах үнийг хамгийн доод хэмжээнд барих бодлого явуулах нь гарцаагүй. Учир нь энэ субъект өөрөө хэрэглэгч учраас Монголоос импортлох нүүрсээ өндөр үнээр худалдан авахыг хүсэхгүй нь ойлгомжтой. Тавантолгойн төсөлд шалгарах компани маань бүтээгдэхүүнээ өндөр үнээр борлуулан ашиг олох сонирхолтой байх ёстой болохоос өөрөө хэрэглэх сонирхолтой байх нь бизнесийн үндсэн утга санаа, зорилгыг алдагдуулах билээ.

Мөн аливаа улс төр, геополитикийн бодлогоос ангид, хөрш орнууд ба бусад компаниудын нөлөөлөлд ороогүй. Өнөөдөр дэлхийд түүхий эдийн төлөөх дайн хаа сайгүй явагдаж байна. Тэргүүлэгч гүрнүүд түүхий эдийн бааз болон эх үүсвэрүүд дээр хяналтаа тогтоох сонирхол их болсон бөгөөд энэ нь улс төрийн бодлогоор халхавчлагдан хэрэгжиж байна. Энэхүү бодлогодоо үндэстэн дамнасан томоохон компаниудыг ашиглаж байгаа нь сүүлийн үед олон жишээн дээр харагдаж байгаа билээ. Ингэж хяналтаа тогтоосноор хямд үнэ бүхий түүхий эдийн эх үүсвэрээр зөвхөн өөрсдийгөө хангах дагавар бааз болгоод зогсохгүй тухайн түүхий эдийн өрсөлдөх чадвар, олзворлолтын хэмжээ, үнийн бодлогод нөлөөлөх, дампууруулах, цаашилбал улс төржүүлэн ашиглалтанд оруулахгүй байх зэрэг сөрөг бодлогуудыг авч хэрэгжүүлэх магадлалтай юм.

Энэ үе шатанд буюу зөвхөн нүүрс олборлоход манай улс өөрөө уг ажлыг гүйцэтгэх 100 хувийн боломжтой бөгөөд дотоодын компаниудын өнөөгийн туршлага, боломж нь ордоос нүүрс олборлох, ашиглах бүрэн боломжтой.

б) Ус ашиглалт

Одоогоор ордыг ашиглахад эхний ээлж буюу 2009-2012 онд Балгасын улаан нуур, Наймантын хөндийн усны ордыг ашиглаж болох бөгөөд 75 км шугам хоолойг Тавантолгой руу татаж, хоногт 204 литр секунд буюу 17642 метр куб ус ашиглаж болох тооцоо гаргажээ. Харин 2012-2014 онд Борзонгийн говь, Таван-Алд, Гурамсан, Зайрмагтайн усны ордоос хоногт 39744 метр куб ус татаж болох аж. Гуравдугаар шат болох 2014-2019 онд Мандал-Овоо, Мандах, Бумбатаас хоногт 10627 метр куб ус татахаар төлөвлөжээ.

Тэгвэл саяхан болсон эрдэмтдийн хэлэлцүүлгээр тэрбум гаруй жилийн турш хөрсөнд хуримтлагдсан, гадагш урсац байхгүй говийн усыг хамаагүй хэрэглэвэл дэлхийн дулаарлын энэ үед говийг элсэн цөл болгох аюултай хэмээн анхааруулсан байна. Учир нь, Монгол Улсын нутаг дэвсгэр сүүлийн жилүүдэд Хүннүгийн үеэс хойших хамгийн дулаан үедээ оржээ. Тиймээс 1980-1990-ээд онд хийсэн усны судалгаа өнөөдөр тохирохоо больж байгааг ч эрдэмтэд сануулж байна.

Тийм учраас усны нөөц, эх үүсвэрийг ашиглахдаа орчин үеийн шилдэг техник, технологи хэрэглэхийг хөрөнгө оруулагчдад шаардах, одоогоос 20-иод жилийн өмнө тогтоосон нөөц нь сүүлийн жилүүдэд гарч буй уур амьсгал болон экологийн өөрчлөлтийн улмаас багассан гэсэн эрдэмтдийн тооцоог үндэслэн дахин нөөцийг зөв тогтоох нь шаардлагатай.

Нөгөө талаар нуур гэдэг нь гадаргын усны хуримтлагдсан нөөц бөгөөд энэ нь уур амьсгалаас шууд хамааралтай, хамгийн хэврэг, эрсдэл ихтэй усны нөөц юм. Газрын гүний усны хэмжээ хязгаартай, хөрсний суулт, ан цаваас шалтгаалах эрсдэл ихтэй, өөрөө даралт үүсгэн хөрс, шороогоо тогтоон барьж байдаг нь түүнийг ашиглахаас татгалзах үндэслэл болдог байна.

Тийм учраас усны нөөц, түүний байгаль орчин, хүн ам, мал амьтанд үзүүлэх нөлөөллийн талаарх судалгааг сайтар хийх шаардлага урган гарч байна.

с) Тээвэр

Ордоос гарсан бүтээгдэхүүнийг олон улсын зах зээл дээр хүргэхэд тээвэрлэлтийн асуудал ихээхэн анхаарал татаж байна. Гэхдээ энэ нь техник технологийн утгаараа биш геополитикийн бодлоготой нягт уялдаж байгаа юм.

Нүүрсний аж үйлдвэрлэлд олзворлолтоосоо илүү тээвэрлэлт нь чухал байдгаараа бусад ашигт малтмалаас ялгаатай. Энэ нь бүтээгдэхүүний овор хэмжээнээс болж буй хэрэг, зэс шиг баяжуулах, цэвэрлэх гэх мэтээр хэмжээг нь багасгах аргагүй, олзворлосон болгоноо тэр чигээр нь зөөнө. Иймээс тээвэрлэлтэнд хяналтаа тогтоох нь үндсэндээ тухайн ордод хяналтаа тогтоосноос ялгаагүй болдог.

Нөгөөтэйгүүр энэ ордын бүтээгдэхүүн зөвхөн Номхон далайн эрэг хүрч л байж үнэ цэнэтэй болно. Учир нь гол хэрэглэгч нь тэнд бий. Иймээс Тавантолгойн нүүрсийг тээвэрлэх нь олзворлохоосоо хавьгүй илүү ач холбогдолтой, илүү өртөгтэй, илүү хүнд юм.

ОХУ, Монголын хооронд уул уурхайн бүтээгдэхүүний тээвэрлэлт хийхэд “Восточный”, “Ванино” боомтуудыг ашиглана хэмээн тохиролцсон. Энэ хоёр боомтын тухайд тээвэрлэлтийн өртөг нь харьцангуй ялгаа багатай юм. “Восточный” боомтын төмөр зам өвөлдөө хөлддөг сул талтай. Гэтэл “Ванино”-г ашиглавал тарифийн хөнгөлөлт эдлэх боломжтой. Эцсийн дүндээ өртгийн зөрүү бага гэж судлаачид тайлбарлаж байна. Нөгөө талаас Орос бол экспортлогч орон. Тиймээс тэнд ямар ч зах зээл байхгүй гэсэн үг. Тус улс жилд ойролцоогоор 300 сая тонн нүүрс олборлож, түүнийгээ Алс Дорнодын дээрх боомтуудаар Хятад, Япон, Өмнөд Солонгос руу нийлүүлдэг. Үүнээс өөрсдөө дангаараа зах зээлээ эзэгнэх боломжтой байтал яагаад заавал манай нүүрсийг нутаг дээгүүрээ тээвэрлэх сонирхолтой байгаа юм бэ гэсэн асуулт ургаж ирнэ. Энэ нь Хятадын өсөн нэмэгдэж буй эрэлт, тээвэрлэлтээс олж болох ихээхэн орлогын хэмжээтэй холбоотой байж болох юм. Нөгөө талаас Тавантолгойн орд газраас зөөвөрлөх нүүрсийг Хятад руу гаргах урсгалыг

өөрийн хяналтад байлгах, Монголын эдийн засагт, тэр дундаа төмөр замын тээвэрлэлтийн салбарт Хятадын нөлөөллийг хязгаарлах стратегийн ашиг сонирхол бас байж болох юм. Ойролцоогоор 1.5 тэрбум ам.доллараар төмөр зам барьж, Монголын нүүрсийг өөрийн нутгаар тээвэрлэх нь төмөр замын ачааллаа бууруулахгүй, идэвхтэй үйл ажиллагаатай байлгахгаас гадна магадгүй Хятадын эдийн засгийг түүхий эд, эрчим хүчний нөөцийн хувьд Оросоос хараат байлгах гэсэн цаад сонирхол байж болох талтайг зарим хүн онцолдог. Манай улсын хувьд нүүрсээ урагшаа, хойшоо хаашаа ч тээвэрлэсэн эцсийн эцэст Хятадын зах зээл рүү л ордог байна. Монгол, Хятад хоёр орны тухайд дамжин өнгөрөх тээвэрлэлтийн асуудлыг зохицуулах тухай тодотгосон 1991 оны хэлэлцээрээс өөр зүйл байхгүй. Тус хэлэлцээрт ч нарийн зүйлсийг тусгаагүй. Саяхан Монгол Улсын Ерөнхийлөгч Ц.Элбэгдорж Хятадад төрийн айлчлалаар очихдоо транзит тээврийн асуудлыг хөндсөн ч бас л тодорхойгүй шийдэлд хүрээгүй байна. Гэтэл Тавантолгойн нүүрсийг хилийн чанадад гаргахын тулд эн тэргүүнд транзит тээврийн асуудлыг шийдвэрлэх хэрэгтэй.

Хятад ба ОХУ-аас транзит тээврийн хөнгөлөлттэй үнэ авч тохиролцохгүйгээр Тавантолгойн бүтээгдэхүүн баялаг болохгүй. Хоёр хөршийн төмөр замын тээврийн сүлжээний графикт албан ёсоор ороогүй цагт нүүрс үнэ цэнтэй эд биш. Яг энэ гол асуудал дээр Засгийн газрын түвшинд яриа хэлэлцээр ямар нэг ахиц олоогүй байна. Шалтгаан нь, ОХУ ба БНХАУ Тавантолгойн сонгон шалгаруулалтаас операторын эрх авах үндсэн болзлоо өнөөх манай талын санал болгосон угтуулан тавих нөхцөлүүдээр эргүүлээд илэрхийлж байгаа юм. Хэрвээ Оросын компанийг сонгохгүй бол Алс Дорнодын уудам замаар Тавантолгойн нүүрсийг дотоодын тээврийнхээ тарифыг гурав дахин нугалсан өндөр үнээр зөөнө. Хятадын компани оператор болоогүй нөхцөлд тус улсын төмөр замын тээврийн маш их ачаалалтай графикт Тавантолгойн нүүрстэй вагон хэзээ ч нэвтэрч чадахгүй. Далайн боомт ашиглах боломжийг ч Монголын нүүрсэнд тийм амархан олгохгүй.

Иймээс тээвэрлэлтийн хувьд шийдэх хамгийн гол асуудлууд нь Тавантолгойн нүүрсний транзит тээврийн үнийг бууруулах буюу тогтвортой хямд байх эсэх, Тавантолгойн бүтээгдэхүүнийг гадаад зах зээлд нэвтрүүлэх боомтуудын зөвшөөрөл авах тухай явдал юм. Үүнийг ойрын хугацаанд яаралтай шийдэхгүй орд ашиглалтын асуудал тодорхойгүй болох ч аюултай байна.

d) Борлуулалт

Бүтээгдэхүүн борлуулалтын асуудлыг шийдэхэд хэрхэн борлуулах вэ гэхээсээ илүү хэнээр хийлгэх вэ гэдэг нь хамгийн чухал анхаарал татаж байна.

Энэ субъектэд тавигдах наад захын шалгуур нь Орос, Хятад болон түүнчлэн гурав дахь зах зээлд нэвтрэн нүүрсээ хамгийн сайн буюу дээд үнээр борлуулах чадвар туршлагатай байх явдал юм. Мөн тухайн зах зээлийн нөхцөл байдлын талаар сайтар мэдээлэлтэй, борлуулалтын сувагтай байхаас гадна ялангуяа худалдааны томоохон компаниуд буюу Commodity Trader-үүдтэй сайтар холбогдон ажиллах чадвартай байх ёстой. Commodity Trader нь мэдээлэл судалгаан дээр тулгуурлан дэлхийн аль ч зах зээлд түүхий эдийн үнийг хамгийн өндрөөр тогтоон борлуулдаг мэргэшсэн байгууллагууд юм.

Хэдийгээр Хятад улс гол зах зээл гэдгийг хүн бүхэн ойлгож байгаа ч энэ нь Хятадын компани л заавал хятадын зах зээлд борлуулах ёстой бас чадвартай гэсэн үг биш. Хятадын зах зээлд дэлхийн уул уурхайн олон компаниуд амжилттай ажиллаж, түүхий эдээ нийлүүлж байгааг бодолцож үзэх ёстой.

Таван Толгойн төсөлд өрсөлдөж байгаа компаниудын аль нь ч гэсэн уул уурхайн салбарт туршлагатай, нэр хүндтэй бөгөөд дэлхийн өнцөг булан бүрт төрөл бүрийн уул уурхайн төслүүдийг янз бүрийн техник технологи, аргачлал ашиглан хэрэгжүүлж байгаа. Гэхдээ аль нь хамгийн өндөр үр ашигтай ажилладаг вэ гэдгийг нь харьцуулсан байдлаар үзэх хэрэгтэй. Тухайлбал, өрсөлдөж буй хоёр компанийн нэг компани нь нөгөө компанийхаа ашиглаж байгаад ашиггүй гэж үзээд орхисон уурхайг авч өндөр ашигтай

ажиллуулах тохиолдлуудаас үзэхэд зөвхөн техник технологид бус менежментийн асуудалд бас гол анхаарлаа хандуулах.

Засгийн газартай харьцуулахад компани нь олон улсын зах зээл дээр бүтээгдэхүүнээ зарж сурсан туршлагаар илүү байх нь ойлгомжтой. Засгийн газар аж ахуйн чанартай үйл ажиллагаа буюу борлуулалт хийх үр ашиггүй байж мэднэ. Компаниар бүтээгдэхүүнээ борлулуулаад мөнгийг авах нь байж болох хувилбар. Гэхдээ ямар үнээр зарахаа гэрээн дээр нарийн зааж өгөх хэрэгтэй. Хэрвээ цаад тал нь нэг талаар олборлогч, нөгөө талаас хэрэглэгч байх юм бол зах зээлээс өөр үнэ хэрэглэх магадлалтай. Зах зээлийн үнэ гэдэг нь нийтэд ил, хэн ч хараад мэдэх боломжтой байвал илүү оновчтой. Нүүрсний хувьд үнэ нэг бус олон зах зээлд тодорхойлогддог. Тиймээс хянах механизм байх хэрэгтэй. Ашиг сонирхлын зөрчил үүсэхгүй нөхцөлтэйгээр хөрөнгө оруулагчаа сонговол энд нэг их асуудал үүсэхгүй байх. Мөн ашиг орлогоо хуваахдаа компани зардлаа нөхсөний дараа үлдсэн хэсгийг хуваах зарчим баримталж байгаа энэ тохиолдолд зардлыг хянах ёстой. Компани зардлаа хэт өсгөвөл Засгийн газарт ногдох хувь багасах талтай.

Зах зээлийн үнээр борлуулах, зах зээлийн үнэ гэж юу болох, нүүрсийг урьдчилан борлуулж болох эсэх, барьцаалж болох эсэх, Засгийн газарт ногдох нүүрсийг урьдчилан зарах, барьцаалж болох уу гэсэн асуудлуудыг гэрээн дээр нарийн тусгаж өгөх хэрэгтэй юм. Манайд байгуулж байгаа гэрээнүүдэд зарчмын хувьд зөв заалт зөндөө байгаа ч эцсийн дүндээ татвар авна гээд бичсэн байдаг ч тэр татвараа яаж авахыг нарийн зааж өгдөггүй. Хуульд ч тодорхой биш туссан болохоор татварын алба нэг журам гаргаад явдаг. Эргээд журам яаж гарахаас тухайн төслийн үр өгөөж яаж гарах, ямар байх нь хамаардаг. Хуульд заагдаагүй бол гэрээнд нарийн зааж өгөх ёстой. Гэрээнд нарийвчлан тусгаад явбал хэрэгжүүлэхэд аль аль талдаа амар байх болно.

Борлуулагчийг энэ байдлаар сонгон борлуулалтын асуудлыг шийдвэрлэж болох ч энэ асуудал дээр хамгийн их санаа зовох зүйл нь одоогоор цаг хугацааны асуудал байна.

Өнөөдрийн байдлаар манайх Хятадын зах зээлд нүүрсээ гаргаж байна. Тэгвэл энэ зах зээл дээр манай улс нүүрсээ борлуулахад эрсдэл бий болох нөхцөлүүд бүрдээд байна.

2030 он гэхэд дэлхийн эрчим хүчний хэрэглээ 47%-иар өснө. Жил бүр 1.89%-иар их эрчим хүч зарцуулна гэсэн үг. Хятад, Энэтхэг зэрэг OECD-ийн гишүүн биш орнуудын хувьд жилийн өсөлт 3%-иас илүү байх аж. Хятад улс эрчим хүчний хэрэгцээгээрээ 2030 он гэхэд АНУ, ОХУ, Энэтхэг, Япон улсын дараа орох төлөвтэй байна. Тиймээс хятадууд ойрын ирээдүйд атомын цахилгаан станцынхаа тоог 12-оор нэмэгдүүлэхээр зорьж байна.

Хятадын Цөмийн эрчим хүчний корпораци Хятадын цөмийн хүчин чадлыг ашиглан эрчим хүчээ 2020 он гэхэд 5 дахин, 2030 он гэхэд дахин 3-4 дахин нэмэгдүүлнэ хэмээн зарлаж байна. Уг байгууллагын Дэд Ерөнхийлөгч Lui Xuehong 2007 онд явагдсан "Алтернатив эрчим хүчний Лондонгийн уулзалт" дээр ураны нийлүүлэлтийн асуудлаар Монгол түүнчлэн Намиби, Өмнөд Африк, Мозамбик, Ботсван, Чад болон Төв Африкийн БНУ-уудтай идэвхтэй хамтран ажиллахаа мэдэгджээ.

Цөмийн реакторууд барьж, ажиллагаанд оруулахад Хятад улс 52 тэрбум ам доллар зарцуулах төлөвтэй байна. Ингэснээр эрчим хүчний нүүрсийн хэрэглээ нь эрс багасах нь тодорхой юм.

Харин коксжих нүүрсийн хувьд, Хятадын нүүрсний ассоциацийн тэргүүн саяхан нэг илтгэлдээ "2010 онд Хятад улс нийт дүнгээрээ 3,6 тонн нүүрс хэрэглэнэ. Хятадын Засгийн газар 7-8 жилийн өмнөөс 13 нүүрсний ордыг сонгож хөрөнгө оруулалт хийсэн. Үүний үр дүнд өнөө жил 3,6 тэрбум тонн нүүрс олборлоно. Үүгээрээ дотоодын зах зээл, гадаадын экспортоо бүрэн хангах боломжтой" гэж ярьсан. Ингэхээр 2011 оноос эхлээд Хятад манайхаас нүүрс авах асуудал эргэлзээтэй болж байна. Одоо яагаад аваад байна гэхээр нэгдүгээрт манай нүүрсний үнэ хямд, хоёрдугаарт дотоодын байгалийн баялгаа яаравчлан нээх бодолгүй байна гэсэн үг.

Тавантолгойн ордод хөрөнгө оруулалт хийхээр санал “Шиньхуа Энержи” бол Хятадын төрийн мэдлийн компани. Хятад улсын хувьд сүүлийн жилүүдэд нүүрсний жижиг уурхайнуудаа түр хугацаагаар хааж, төрийн мэдэлд авах нь ихэсч байгаа. Тус улс энэ оны эцэс гэхэд нийт нүүрсний уурхайнх нь 80 хувийг бүрдүүлдэг жижиг уурхайнуудын тоог 10 мянгаас доош болгож цөөлөх зорилт тавьсан ба саяхан 7000 орчим уурхайг хаах мэдэгдэл гаргасан. Жижиг уурхайнууд нь чанар муутай нүүрс гаргадаг, нөхөн сэргээлт хийхэд хөрөнгө зардаггүй, зөвхөн ашгийг нэгдүгээрт тавьдаг зэрэг олон сөрөг талтай аж. Үүний цаана нуугдаж байгаа хамгийн гол санаа нь коксжсон нүүрсний нөөцөө хадгалж үлдэх явдал юм. Ингэж үзэх үндэс нь 2008 онд коксжсон нүүрсний импортод 40 хувийн татвар ногдуулах шийдвэр гаргасантай холбоотой. Тухайн үед Хятад дэлхийн коксжсон нүүрсний нийлүүлэлтийн тал хувийг гаргадаг байсан бол энэ хэмжээ эрс буурсан байна. Тодорхой хугацааны дараа илүү шилдэг техник технологиор жижиг уурхайнуудаа сайжруулсан Хятад нүүрсний зах зээлд түрэн орж ирнэ.

Нүүрсний үйлдвэрлэл нь зах зээлийн үнэ ханшаас их хамааралтай, асар их хөрөнгө оруулалт, дэд бүтэц шаардсан эмзэг төсөл. Хятадын аварга зах зээл хажууд байнаа гэж ярьдаг. Гэтэл хятадууд өөрсдөө жилд ойролцоогоор 400 сая тонн коксжих нүүрс олборлож байгаа. Жилд мөн л 400 орчим сая тонн коксжих нүүрс хэрэглэдэг. Тэгэхээр манай нүүрсгүйгээр тэд амьдрахгүй, эдийн засаг нь уначихгүй гэдэг нь тодорхой. Хятадад дотоодын нөөцөөс гадна олон тооны боомттой учир гаднаас бас нүүрс экспортлох бололцоо тэдэнд бий. Ганцхан манайхаас хамаарахгүй гэдгийг маш сайн ойлгох ёстой. Хэрэгцээ өндөр байгаа цагт Австрали болоод бусад улсын үйлдвэрлэгчээс нийлүүлэлт хангалттай ирж л таарна.

Тиймээс үнэ ханш нь гайгүй байгаа дээр бид бүтээгдэхүүнээ борлуулж эхлэхгүй бол эргээд зардлаа нөхнө гэдэг тун ч амаргүй байх болно. Хамгийн болгоомжлох зүйл бол дэд бүтцэд их хөрөнгө хаячихаад хэдэн жил баталгаатай нүүрсээ авах вэ, үнэ нь ямар байх вэ гэдэг чинь уялдаатай, нарийн тооцож хөдлөхөөс аргагүй асуудал. Өнөөдөртөө сүүлийн 2-3 жилд коксжих нүүрсний ханш сайн байсан болохоор ВНР, Мицуи гээд дэлхийн томчууд сонирхоод байна. Үргэлж ийм байхгүй гэдгийг бодож үзэх хэрэгтэй.

Хэрэв үнэ ханшийн таатай мөчлөгтэй уралдан бизнес хийж чадвал монголчууд мөнгө босгоно. Эрэлт хэрэгцээ нь хумигдсан үед яаж ч зүтгээд нэмэргүй. Нөгөө талаас, 20-30 жилийн дараа байдал ямар болохыг өнөөдөр хэлэхэд хэцүү юм. Өнөөдрийн хувьд бий болсон энэ тааламжтай нөхцөл байдлыг маш ухаалаг ашиглаж хөрш орнууд болон гуравдагч түнш нартайгаа хамтран эдийн засгаа эрчимтэй хөгжүүлж үндэсний аюулгүй байдлын баталгаагаа материаллаг гэж хэлж болох үндэс суурьтай болгож амжих хэрэгтэй байна. Эдийн засгаа хөгжүүлж, олон улсын эдийн засгийн хамтын ажиллагааны интеграцид бүрэн эрхэт гишүүнээр орж байж манай орны эдийн засгийн аюулгүй байдлын олон улсын баталгаа бий болно. Эдийн засгийн аюулгүй байдал хангагдсанаар улс орны үндэсний аюулгүй байдал баталгаажна.

3. СУДАЛГААНЫ ХЭСЭГ

3.1. Тавантолгойн ордыг ашиглахад шаардагдах дэд бүтцийн асуудлын талаар

Судлаач: С.Дорждагва референт-шинжээч

Тавантолгойн орд газрыг ашиглах нь нэгэнт тодорхой болсон гэж болно. Одоо зөвхөн хэрхэн ашиглах вэ? гэдэг хувилбараа тогтох асуудал үлдээд байгаа гэж ойлгож болно.

Тус орд газрыг ашиглахад хамгийн эхэнд хийгдэх ажлууд бол дэд бүтцийн асуудал. Түүн дотроо цахилгаан, усны асуудлыг яаралтай шийдэх хэрэгтэй байна.

Дэд бүтэцтэй холбоотой үндсэн гурван том асуудал байгаа юм. Үүнд:

1. Төмөр зам, авто зам
2. Цахилгаан болон дулаан хангамж
3. Усан хангамж

Төмөр зам

Тавантолгойн ордыг ашиглахад хамгийн эхний шаардлагатай дэд бүтэц нь төмөр зам бөгөөд УИХ-аас энэ талаар баримтлах бодлогын үндсэн сууриа баталж гаргаад байгаа. Гэхдээ царигийн асуудлыг нэг мөр хараахан шийдээгүй байгаа.

Олон улсад, тэр дундаа манай орны газар нутгийн орчмын бүсэд Транс-Азийн төмөр замын олон улсын хэлэлцээр мөрдөгдөж байдаг. Уг хэлэлцээрт заасан олон улсын ач холбогдолтой транс шугамыг тус хэлэлцээрийн Хавсралт №1-д тодорхойлсон байдаг. Өөрөөр хэлбэл, Монгол улсын говийн бүс нутгаас гарах ашигт малтмалыг тээвэрлэх хамгийн ойр замууд нь дараах байдлаар тодорхойлогдсон байдаг. Үүнд:

Тус хэлэлцээрийн Хавсралт №1-д зааснаар Монгол улсын олон улсын ач холбогдолтой төмөр замын шугамыг Сүхбаатар-Замын Үүд чиглэлийн замыг гэж тодорхойлсон байдаг. Энэ зам дараах чиглэлээр явна.

(Наушк, ОХУ)

Сүхбаатар (хилийн өртөө)

Улаанбаатар

Замын Үүд (хилийн өртөө ба өөр царигтай төмөр замтай холбогдох газар)

(Эрээн хот, Хятад)

Манай хоёр хөршийн хувьд олон улсын ач холбогдолтой төмөр замыг тус баримт бичигт дараах байдлаар тодорхойлсон байна. Үүнд:

Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс:

- Алашанку (Казахстан) – Ляньнюган (Хятадын зүүн өмнөд эрэг)
 - Энэ сүлжээ нь Казахстаны хилээс Хятадын баруун хойд хэсгээр (Бээжингээс урдуур) урагшлан төв хэсгээр яваад зүүн өмнөд эрэгт хүрдэг. Монгол улсын хилд хамгийн ойр очих цэг нь Говь-Алтай аймгийн Алтай сумын нутагт орших Бургастайн боомтын орчим юм. Харин энэ сүлжээний туслах сүлжээ замууд нь Монгол улсын өмнөд хилийн дагуу явж байгаа. Гэхдээ энэ зам нь тус хэлэлцээрт тусгагдаагүй болно.
- Эрээн хот – Дандон (Хятадын зүүн хэсэг, БНАСАУ-тай залгаа хэсэг)
 - Энэ зам нь Монголын төмөр замын сүлжээний үргэлжлэл, манай улсын урд хилээс Бээжин хотоор дамжин Тяньжин хүрээд зүүн тийш эргээд БНАСАУ-ын хил хүрнэ
- Манжури – Дальян
 - Энэ зам нь ОХУ-ын хил залгаа Манжуураас Дальяаны далайн боомт хүрдэг ба БНАСАУ-ын хилтэй ойролцоо байдаг. Энэ сүлжээнд манай улсын Дорнод аймгаас эхлэсэн төмөр зам холбогддог.

Оросын Холбооны Улс:

- Красное – Находка
 - Энэ зам нь Монголын хойд хилийн дагуу явсаар Находка төмөр замын зангилаа болон Владивосток, Восточный далайн боомтуудад хүрдэг

Транс-Азийн төмөр замын сүлжээний тухай Засгийн газар хоорондын хэлэлцээрийн 2 дугаар зүйлд зааснаар “Хэлэлцэн тохирогч талууд ... олон улсын ач холбогдол бүхий төмөр замын шугамыг хөгжүүлэх үүрэгтэй ...” гэжээ. Мөн Хавсралт №2-

ын 4 дүгээр зүйл-Авцалдан зохицох байдал гэсэн хэсэгт “...Талууд хөрш зэргэлдээ орнуудын болон олон улсын ач холбогдолтой төмөр замын шугам дайран өнгөрч байгаа бусад орнуудын техникийн шаардлагыг харгалзан үзэх бөгөөд төмөр замын хоорондын техникийн саад хязгаарыг арилгах болон авцалдан зохицох байдлыг хангахын тулд шугамыг сайжруулахад хүчин чармайлт гаргана...” гэжээ. Үүнээс үзвэл Монгол улс энэ хэлэлцээрт оролцогч улс болохын хувьд дээр дурьдсан төмөр замын шугамаа ачаа тээвэрлэлтэд учирах аливаа саад бэрхшээлийг арилгах, нэвтрүүлэх хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх үүрэг хүлээнэ гэсэн үг. Хэдийгээр энэ нь үүрэг боловч нөгөө талаараа энэ ажлыг хийснээр Монгол улсад тусах ашиг өндөрсөнө гэсэн үг.

Монгол улсын Төмөр замын салбарын гол эрх зүйн баримт бичиг нь Төмөр замын тээврийн тухай хууль⁹⁸ юм. Уг хуулиар төмөр замын тээврийн үйл ажиллагааны зарчмыг тодорхойлж, хөдөлгөөний аюулгүй байдалтай холбогдсон харилцааг зохицуулж байна.

Төмөр замын сүлжээг өргөтгөх, суурь бүтэц, төмөр замын шугамын чигийг Засгийн газар тогтоодог. Энэхүү төмөр замын шугамын чиг нь Төмөр замын тээврийн тухай хуулийн 6.2-т зааснаар “Улсын эдийн засаг, нийгэмд онцгой ач холбогдолтой суурь бүтцийг төрийн өмчийн буюу төрийн өмч давамгайлсан хуулийн этгээдийн өмчлөлд байхаар, эсхүл түүний өмчлөлд ашиглалтын тодорхой хугацааны дараа шилжүүлэх нөхцлөөр шинээр байгуулж болох бөгөөд эдгээр суурь бүтэц, төмөр замын шугамын чигийг Засгийн газар тогтооно” гэж тодорхойлсон байна. Үүнээс үзвэл одоогийн байгуулахаар төлөвлөж байгаа говийн бүсэд хамаарах стратегийн ордуудаас гарах ашигт малтмалыг олон улсын зах зээлд экспортлоход шаардагдах төмөр зам нь дотоодын нийт бүтээгдэхүүнийг эрс өсгөх ач холбогдлоороо “Улсын эдийн засаг, нийгэмд онцгой ач холбогдолтой суурь бүтэц” мөн юм.

Монгол Улсын Их Хурлаас баталсан Төмөр замын талаар төрөөс баримтлах бодлогыг тодорхойлоход Засгийн газраас анх санал оруулж ирэхдээ дээрх хуулийн заалтын дагуу “үндсэн чиглэлийг” тогтоож оруулж ирсэн. Нэгдсэн сүлжээ нэгдсэн нэг царигтай байх ёстой гэсэн зарчмыг судлаачид тавьдаг. Энэ нь “Төмөр зам бол бизнес биш улс орны бодлогын салбар юм. Иймд царигийн асуудал бол үндэсний эрх ашиг юм” гэсэн зарчмаас үүдэлтэй хэмээн тайлбарлаж байна. (Энэ тухай интернетэд тавигдсан мэдээллүүд, тэдгээрт өгсөн үнэлэмжүүдээс тодорхой харагдаж байна)

УИХ-аас саяхан Төмөр замын талаар ямар бодлого баримтлахаа үндсэндээ тогтлоо. Гагцхүү царигийн асуудлаа цаашид яаж явахаа л шийдэх үлдсэн гэж болно. Дэлхийн банк зөвлөхдөө “Нүүрсний уурхайн үнэ цэн төмөр замын зардлаас хамаарна. Монголын өмнөд бүсийн Тавантолгой, Нарийн сухайт, Оюу толгой, Цагаан суваргын уурхайн үйлдвэрлэл жилд таван тэрбум долларын нүүрс, зэсийн борлуулалт хийх боломжтой тооцоо гарчээ. Үүний тулд дэд бүтцийн хөгжилд наад зах нь тав орчим тэрбум долларын хөрөнгө оруулалт шаардлагатай. “Өнөөдөр Монголын эдийн засгийн жилийн нийт үйлдвэрлэл нь ойролцоогоор тав орчим тэрбум доллар байгаа нөхцөлд дэд бүтцийн хөгжлийн эхний хөрөнгө оруулалтыг бүрдүүлэх нь нүсэр асуудал. Тиймд үүнийг ажил хэрэг болгохын тулд чухам аль хөрөнгө оруулалтыг чухалчлах, хэн төлөвлөгөө бэлтгэх, хөрөнгө оруулалтыг хэрхэн санхүүжүүлэх зэрэг асуудал тодорхой байх хэрэгтэй” гэжээ⁹⁹.

Цахилгаан болон дулааны хангамж

Ямар ч нөхцөлөөр энэ ордыг ашиглах болсон гэсэн цахилгаан дулаан нь шийдэгдээгүй бол хугацаа алдах томоохон эрсдэл учирна. Цахилгаан станц барих ажил бол нэг барилга барихтай ижил ажил биш бөгөөд түүнд наад зах нь 3 жил, түүнээс илүү хугацаа шаардагдах тул одооноос ажлыг эхлүүлэх хэрэгтэй. Тавантолгойн ордыг

⁹⁸ 2007 оны 07 сарын 05-ны өдөр батлагдсан

⁹⁹ http://www.mongolia-investment.com/index.php?option=com_content&task=view&lang=mn&id=1595

ашиглахаар төлөвлөж байгаа уурхайн хүчин чадлын хэмжээг тооцож үзэхэд 600 МВт-аас багагүй хүчин чадалтай байх хэрэгцээ байгаа гэсэн тооцоог хийсэн байдаг.

Үүний тулд эхний ээлжинд дулааны цахилгаан станц ба түүнд шаардагдах усны нөөцийн асуудлыг шийдэх хэрэгтэй байна. Үүний тулд эдгээр ажлыг гүйцэтгэх зураг төсөл, техник эдийн засгийн үндэслэлийг боловсруулах, түүнд шаардагдах төсвийг баталж өгөх хэрэгцээ байна.

Усны хувьд Тавантолгойн ордоос 80 км-ийн зайтай Балгасын улаан нуураас ус татах байгууламжийг барих боломжтой гэдэг нь үндсэндээ тогтоогдсон.

Энэхүү Цахилгаан станцын хүчин чадлын хувьд үндсэн 2 бүтээгдэхүүн болох цахилгаан болон дулаан хоёрын гарцыг тооцож үзвэл цахилгаан нь угаас тус уурхайн хэрэгцээг хангах хэмжээнд хийгдсэн бол нөгөө нэг бүтээгдэхүүн болох “дулааны эрчим хүч”-ийг бүрэн ашиглах асуудал тулгарна.

Тус бүс нутаг, уурхайн орчимд алс хэтдээ 40-50 мянган хүн хамгийн багадаа ажиллаж амьдрах магадлалтай. Өөрөөр хэлбэл нэгэн томоохон суурин хот бий болно. Гэхдээ эдгээр оршин суугчдын дулааны хэрэглээ энэ хэмжээнд хүрэхгүй. Үүнээс гадна нэгэн боломж байна.

Энэ бол хүлэмжийн аж ахуйг хөгжүүлэх, түүнийг дулаанаар 4 улирлын турш хангаж байх боломж. Гэхдээ, энд яригдаж байгаа хүлэмж бол өнөөгийн манайд байгаа бичил хүлэмж бус хэдэн зуун га талбайгаар хэмжигддэг, дотроо газар тариаланд зориулсан трактор гэх мэт техникүүд нь чөлөөтэй явж байдаг тийм том хэмжээний хүлэмж юм. Үүнийг хөгжүүлсэнээр уурхайн гол нөөц болсон ажиллах хүчээ баталгаатай, найдвартай хүнсээр хангах бүрэн боломж олгож өгнө.

Цахилгаан станцаа газар дээр нь барихаас өөр аргагүй юм. Учир нь тодорхой үе давхрагуудад эрчим хүчний нүүрс, хагас коксжих нүүрс, коксжих нүүрс гэж хуваагдсан байгаа. Коксжих болон хагас коксжих нүүрсийг авахад дээд өнгөн давхаргад байгаа эрчим хүчний нүүрсийг зайлшгүй авах хэрэгцээтэй. Үүнийг хаягдал болгож хувиргахгүйн тулд хүссэн хүсээгүй ашиглах болно. Энэ байдлаас үзвэл Цахилгаан станцын хүчин чадлыг дээр төлөвлөснөөс ч илүү их байлгах хэрэгцээ гарах магадлалтай. Энэ нь цахилгаан-эрчим хүчийг экспортлох боломжийг ч бүрдүүлэх магадлалтай.

Өнөөдрийн байдлаар Ухаа худагийн уурхайд зориулж Энержи ресурс консорциум 12МВт-ын цахилгаан станцыг байгуулж энэ ондоо багтаан ашиглалтад оруулахаар төлөвлөж ажиллаж байгаа. Энэ станцын нэг онцлог бол говийн нөхцөлд, хөргөх ус бага хэрэглэдэг технологитой ажээ. Тодруулбал, хөргөлтийн систем нь хуурай, агаарын хөргөлтийн системтэй бөгөөд хөргөлтийн ус үндсэндээ шаарддаггүй технологитой. Энэ бол говийн ус ховортой нөхцөлд хамгийн тохиромжтой байж болох технологийн шийдэл юм.

Оюутолгой, Тавантолгойн ордуудыг эрчим хүчээр хангах төсөл хэдий бэлэн болсон ч санхүүжилтийн асуудлаа шийдвэрлэж чадаагүй байна. 220 кВ-ын хүчдэлтэй цахилгаан дамжуулах агаарын шугам, дэд станцуудын зураг төсөл хийх, барьж байгуулах гүйцэтгэгч нь тодорсон ч Засгийн газар баталгаа гаргаагүйтэй холбогдон ажлаа эхлээгүй байна. Төлөвлөж байгаа эрчим хүчний эх үүсвэрийг байгуулж цахилгаан дамжуулах агаарын шугамыг төвийн эрчим хүчний системд холбох нь цаашдаа өнөөдөр бий болоод байгаа төвийн бүсийн эрчим хүчний хомсдлыг ч давхар шийдэх бүрэн боломж байгааг судлаачид тодорхойлж байна.

Усан хангамж

Тус районд усны нөөцийн талаар багагүй судалгаа хийгдсэн байдаг. Тус ордоос 80 км зайтай Балгасын улаан нуур гэдэг газраас ус татах боломжтой ба үүнийг эхний хувилбар гэж үздэг. Нөгөө талаар “Даланзадгад” гэдэг нэр нь “Далан задгай нуур” гэдэг үгнээс гаралтай ба энэ орчимд усны нөөц хангалттай байгаа гэж геологичид үздэг.

Гэхдээ говийн бүс усан хангамж тийм ч сайн биш тул Дулааны цахилгаан станцын

зэрэгцээ хэрэглэсэн усаа цэвэршүүлээд дахин ашиглах технологийг давхар шийдвэрлэх хэрэгцээг бий болгох нь гарцаагүй байгаа юм.

Нөгөө талаар цахилгаан станцын хөргөлтийн хуурай технологийг сонгож байгуулж чадвал усны хэрэглээг эрс багасгах боломж байгааг Ухаа худагт байгуулж байгаа цахилгаан станцын жишээнээс харж болох юм.

Тус бүсэд хийсэн хайгуулын ажлаар илрээд байгаа усны нөөц нь хэдий боломжийн байгаа ч цаашид хайгуулын ажлыг хийх хэрэгцээ байсаар байна.

3.2. Оюу толгойн ХОГ болон Таван толгойн уурхайг ашиглах ХОГ-ний төслийн байгаль орчныг хамгаалах асуудлын харьцуулалт

№	Оюутолгойн Хөрөнгө оруулалтын гэрээнд тусгагдсан байдал	Таван толгойн уурхайг ашиглах хөрөнгө оруулалтын гэрээнд тусгагдсан байдал	Тайлбар, дүгнэлт /Дүгнэлт нь голчлон Таван толгойн ХОГ-ний төсөл дээр үндэслэгдсэн болно/
Нэг. Нөхөн сэргээлт, нөхөн төлбөрийн чиглэлээр			
1.1		Энэхүү гэрээний 2.6-д заасан хугацаанд Хөрөнгө оруулагч нь уурхайг бүхэлд нь, эсхүл хэсэгчлэн хаах бол Үндсэн үйл ажиллагаанаас байгаль орчинд учирсан хохирлыг арилгаж, нөхөн сэргээлтийг тухайн үед үйлчилж буй Монгол улсын болон олон улсын стандарт, нормын дагуу хийж гүйцэтгэнэ.	Байгаль орчны нөхөн сэргээлт болон нөхөн төлбөрийн хэмжээг ямар байгууллага тогтоох талаар Оюу толгойн хөрөнгө оруулалтын гэрээнд тодорхой тусгасан боловч Таван толгойн гэрээний төсөлд энэ талаар огт дурдаагүй байна. Тийм учраас Байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага Хөрөнгө оруулагчийн саналыг харгалзан байгаль орчны хараат бус, шинжээчдийн багийн тодорхойлсноор нөхөн төлбөрийн хэмжээг тодорхойлно гэсэн агуулга бүхий заалтыг оруулах шаардлагатай.
1.2.	Оюу толгой төслийн үйл ажиллагаанаас шууд шалтгаалан урьдчилан тооцоолоогүй болон нөхөж болшгүй байгаль, экологийн сөрөг нөлөөлөл, хохирол учирвал уг хохирлыг Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль болон бусад холбогдох хууль тогтоомж, дүрэм журамд тодорхойлсон хэмжээ, экологи-эдийн засгийн үнэлгээг үндэслэн хөрөнгө оруулагч нөхөн төлнө. /Гэрээний 6.11/		
1.3	Энэхүү гэрээний 6.11-д заасан нөхөн төлбөрийн хэмжээг байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага Хөрөнгө оруулагчийн саналыг харгалзан томилсон байгаль орчны хараат бус, шинжээчдийн багийн тодорхойлсноор тогтоох ба Хөрөнгө оруулагч хохирлын хэмжээг тодорхойлоход шинжээчдийн багтай хамтран ажиллана.		
Хоёр. Байгаль орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг арилгах чиглэлээр			
2.1	Байгаль орчны хяналт шинжилгээний хөтөлбөрөөр агаар, ус, хөрс, амьтан, ургамал болон газрын хэвлийд аливаа материаллаг сөрөг нөлөөлөл үзүүлсэн нь тогтоогдвол	Байгаль орчны хяналт, шинжилгээний хөтөлбөрөөр агаар, ус, хөрс, амьтан, ургамал болон газрын хэвлийд аливаа материаллаг сөрөг нөлөөлөл үзүүлсэн	Байгаль орчинд сөрөг нөлөөлөл үзүүлснийг арилгасан эсэхэд хэн хяналт тавих вэ гэдэг асуудал хоёр гэрээнд хоюуланд нь орхигдсон.

	Хөрөнгө оруулагч уг нөлөөллийг арилгах шаардлагатай арга хэмжээг өөрийн хөрөнгөөр авч хэрэгжүүлнэ.	нь тогтоогдвол Хөрөнгө оруулагч уг нөлөөллийг арилгах шаардлагатай арга хэмжээг өөрийн хөрөнгөөр авч хэрэгжүүлнэ.	Иргэд болон иргэний нийгмийн хяналтыг дэмжих бодлого өнөөдөр уул уурхайн баялагаа ашиглаж буй орнуудад чухлаар тавигдаж байна.
2.2.	Оюу толгой төслийн үйл ажиллагаанаас шууд шалтгаалан урьдчилан тооцоолоогүй болон нөхөж болшгүй байгаль, экологийн сөрөг нөлөөлөл, хохирол учирвал уг хохирлыг Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль болон бусад холбогдох хууль тогтоомж, дүрэм журамд тодорхойлсон хэмжээ, экологи-эдийн засгийн үнэлгээг үндэслэн Хөрөнгө оруулагч нөхөн төлнө.	Хөрөнгө оруулагчийн үйл ажиллагаанаас шууд шалтгаалан урьдчилан тооцоолоогүй болон нөхөж болшгүй байгаль экологийн сөрөг нөлөөлөл, хохирол учирвал уг хохирлыг Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль болон бусад холбогдох хууль тогтоомж, дүрэм журамд тодорхойлсон хэмжээ, экологи-эдийн засгийн үнэлгээг үндэслэн Хөрөнгө оруулагч нөхөн төлнө. Нөхөн төлбөрийн хэмжээг байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага хөрөнгө оруулагчийн саналыг харгалзан томилсон байгаль орчны хараат бус, шинжээчдийн багийн тодорхойлсноор тогтоох ба Хөрөнгө оруулагч хохирлын хэмжээг тодорхойлоход шинжээчдийн багтай хамтран ажиллана.	Гэрээний төсөлд Байгал хамгаалах тухай Монгол улсын хуулийн 4-р зүйлд заасан иргэдийн байгаль хамгаалах талаар заасан эрх, үүргийг гэрээнд онцлон оруулах шаардлагатай юм. Энэхүү 4-р зүйлд Иргэн байгаль орчныг хамгаалахдаа Байгаль орчны сөрөг нөлөөллөөс болж эрүүл мэнд, эд хөрөнгөндөө учирсан хохирлоо нөхөн төлүүлэхээр нэхэмжлэх, хууль тогтоомжийн зөрчилтэй тэмцэх, хариуцлага хүлээлгэхийг шаардах, холбогдох байгууллагаас байгаль орчны чиглэлээрх үнэн зөв мэдээлэл авах, байгаль орчинд аливаа хортой нөлөө үзүүлж буй үйл ажиллагааг хязгаарлах, таслан зогсоох шийдвэр гаргахыг холбогдох байгууллагаас шаардах, байгалийн баялагийг арчлан хамгаалах, нөхөн сэргээх зэрэг эрх эдлэх юм. Иргэдийн оролцоог дэмжих замаар байгаль орчин, иргэдийн амь нас, эд хөрөнгөд учруулж буй болон учруулж болзошгүй үйлдэлтэй тэмцэхдээ иргэд, иргэний нийгмийн байгууллагын хяналт хариуцлагыг өндөржүүлж, тэдэнтэй хамтран ажиллах нь хамгийн оновчтой, үр ашигтай шийдэл юм.
Гурав. Байгаль орчныг хамгаалах төлөвлөгөөний чиглэлээр			
3.1	Хөрөнгө оруулагч нь Оюу толгой төслийн хэрэгжилттэй холбоотой Байгаль орчныг хамгаалах төлөвлөгөө, орчны хяналт шинжилгээний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах жил бүрийн бүх зардлыг хариуцана.	Тусгагдаагүй	Байгаль орчныг хамгаалах төлөвлөгөө, түүнд тусгагдсан асуудал хэрхэн хэрэгжиж буйд тавих шинжилгээ, хяналт, хэрэгжүүлэхэд зарцуулах хөрөнгийн талаар Таван толгойн гэрээний төсөлд огт дурьдаагүй байна.
3.2	Байгаль орчныг хамгаалах төлөвлөгөөнд дурдсан арга хэмжээг хэрхэн биелүүлж байгаа	Тусгагдаагүй	Харин өмнөх Оюу толгойн ХОГ-нд мөн л төлөвлөлт болон түүний гүйцэтгэлд оролцох

	тухай хараат бус, мэргэшсэн, эрх бүхий хөндлөнгийн шинжээчийн тайланг 3 жил тутам Байгаль орчны яаманд хүргүүлнэ.		иргэдийн оролцоо хяналтыг орхижээ. Иргэд уул уурхайн төслийн агуулга болон байгаль орчны талаар баримталж буй бодлогын талаар мэдлэг мэдээлэлтэй байх нь уул уурхайн нөхөн сэргээлтийн төлөвлөлтийг илүү үр дүнтэй болгодог нь олон улсын практикаас харагдаж байна. Иргэдийн оролцоо нь Тусгай зөвшөөрөл олгох, улмаар тухайн орон нутагт хийгдэх уул уурхайн үйл ажиллагааны талаар яриа хэлэлцээр өрнүүлэн төлөвлөлтийн явцад уул уурхайн үйлдвэрлэл эрхлэгчидтэй зөөс, үр дүнтэй харьцаа бий болгох хамгийн үр дүнтэй арга болно. Төлөвлөлт нь зөв мэдээлэл дээр үндэслэгдэх бөгөөд зөв мэдээлэл, төлөвлөлт хоёр нь иргэдийн хяналтыг бий болгодог.
3.3	Байгаль орчныг хамгаалах тухайн жилийн төлөвлөгөөг бодит байдлаар бүрэн хэрэгжүүлсний дараа баталгаа болгож байршуулсан мөнгөн хөрөнгийг жил бүр Хөрөнгө оруулагчид буцаан өгнө.	Тусгагдаагүй	
3.4	Хөрөнгө оруулагч нь Байгаль орчныг хамгаалах төлөвлөгөөнд тусгагдсан тухайн жилийн арга хэмжээг бодитойгоор бүрэн биелүүлээгүй бол энэхүү гэрээний 6.6-д заасан хөрөнгийг уг арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд зарцуулна. Хэрэв уг хөрөнгө хүрэлцэхгүй бол Хөрөнгө оруулагчийн авах шаардлагатай нэмэлт арга хэмжээ, санхүүжилтийн хэмжээг тодорхойлохын тулд энэхүү гэрээний 6.12-д заасны дагуу шинжээчдийг томилох бөгөөд ийнхүү тодорхойлсныг Талууд заавал биелүүлнэ.	Тусгагдаагүй	Иргэдийн хяналтыг байгаль орчныг хамгаалах чиг үүрэг бүхий төрийн бус байгууллага, иргэдийн нөхөрлөлүүдэд гэрээгээр гүйцэтгүүлж болно. Түүнчлэн урт хугацааны зорилго, зорилтоо хэлэлцэх чиглэл бүхий орон нутаг нөхөн сэргээлтийн асуудал хариуцсан зөвлөл, хороо байгуулж, иргэд, ИНБ-ийг оролцуулан ажилладаг олон улсын туршлагыг хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.
Дөрөв. Уурхайн хаалтын үйл ажиллагааны чиглэлээр			
4.1.	Хөрөнгө оруулагч нь уурхайг бүхэлд нь эсвэл хэсэгчлэн хаахдаа Үндсэн үйл ажиллагаанаас байгаль орчинд учирсан хохирлыг арилгаж, нөхөн сэргээлтийг тухайн үед үйлчилж буй Монгол улсын болон олон улсын стандарт, нормын дагуу хийж гүйцэтгэнэ.	Гэрээний заасан хугацаанд /30 жил/ Хөрөнгө оруулагч нь уурхайг бүхэлд нь, эсхүл хэсэгчлэн хаах бол Үндсэн үйл ажиллагаанаас байгаль орчинд учирсан хохирлыг арилгаж, нөхөн сэргээлтийг тухайн үед үйлчилж буй Монгол улсын болон олон улсын стандарт, нормын дагуу хийж гүйцэтгэнэ.	Аль аль гэрээнд уурхайг хэсэгчлэн болон бүрэн хаах үеийн тайлан мэдээлэл, хяналтын чиг үүрэг орхигдсон. Уурхайг хаахад зарцуулах хөрөнгийг хаалтаас 10 жилийн өмнөөс эхлэн төвлөрүүлэхээр гэрээний төсөлд заасан байгааг /ХО10,15/ өөрчилж, хөрөнгө оруулагч ашигтай ажиллаж эхлэх хугацаа нь
4.2		Хөрөнгө оруулагч нь уурхайн хаалтын менежментийн хөтөлбөрийг	

		боловсруулж, уурхай хаах үед тавигдах шаардлагыг холбогдох хууль тогтоомж, дүрэм журмын дагуу бүрэн биелүүлэх үүрэгтэй бөгөөд уурхай хаахтай холбогдолтой зардлыг Хөрөнгө оруулагчийн хяналтын бус төрийн сангийн дансанд байршуулна. /Гэрээний 4.8/	түүнээс өмнө байвал тэр үеэс эхлэн хуримтлуулахаар зааж болох юм. Ингэснээр уурхайг гэнэт хаах тохиолдолд санхүүгийн тодорхой эх үүсвэр бүрдэнэ.
4. 3		Хөрөнгө оруулагч нь уурхайн хаалтын үеийн байгаль орчны нөхөн сэргээлтэд шаардагдах хөрөнгийн эх үүсвэрийг бүрдүүлэх зорилгоор энэхүү гэрээний 4.8-д заасны дагуу уурхай хаахаас 10 жилийн өмнөөс байршуулж эхэлнэ.	
Тав. Байгаль хамгаалахад зарцуулах санхүүжилт			
5.1.	Хөрөнгө оруулагч нь байгаль орчныг хамгаалах тухайн жилийн зардлынхаа 50 хувьтай тэнцэх хэмжээний мөнгөн хөрөнгийг Байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагаас нээсэн банкны дансанд тухайн жил эхлэхээс өмнө байршуулна.	Тодорхой асуудал тусгагдаагүй	Таван толгойн уурхайг ашиглах гэрээнд байгаль орчныг хамгаалах чиглэлд хийгдэх ажлын санхүүжилтийг хэрхэн яаж хийх талаар тодорхой зүйл дурдагдаагүй бөгөөд уг асуудлыг тодорхой болгох,
5.2.	Хөрөнгө оруулагч нь Байгаль орчныг хамгаалах төлөвлөгөөнд тусгагдсан тухайн жилийн арга хэмжээг бодитойгоор бүрэн биелүүлээгүй бол энэхүү гэрээний 6.6-д заасан хөрөнгийг уг арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд зарцуулна. Хэрэв уг хөрөнгө хүрэлцэхгүй бол Хөрөнгө оруулагчийн авах шаардлагатай нэмэлт арга хэмжээ, санхүүжилтийн хэмжээг тодорхойлохын тулд энэхүү гэрээний 6.12-д заасны дагуу шинжээчдийг томилох бөгөөд ийнхүү тодорхойлсныг Талууд заавал биелүүлнэ.	Тодорхой асуудал тусгагдаагүй	
Зургаа. Ил тод, нээлттэй байдал ба тайлагнах үйл явц			
6.1	Хөрөнгө оруулагч нь байгаль орчныг хамгаалах		

	төлөвлөгөө болон хөндлөнгийн шинжээчдийн тайланг олон нийтэд нээлттэй байлгаж, орон нутгийн иргэдийг зохих мэдээллээр ханган, төслийн үйл ажиллагаа тухайн орон нутгийн байгаль орчинд хэрхэн нөлөөлж буй талаар орон нутгийн иргэдтэй тогтмол зөвлөлдөнө.	Тухайн асуудал тусгагдаагүй	Байгаль орчныг хамгаалар төлөвлөгөөг гаргахдаа ирэд, тэднийг төлөөлсөн ИНБ-ын оролцоог бий болгох, хамтран төлөвлөх эрх зүйн олрчныг бүрдүүлсэн тохиолдолд тайлан үнэн зөв гарч, иргэдийн хяналт сайжирна гэдэгт анхаарлаа хандуулах шаардлагатай байна.
	Хөрөнгө оруулагч нь Үндсэн үйл ажиллагаатайгаа холбоотой байгаль орчны шинжилгээ, мониторингийн иж бүрэн үнэлгээний хөтөлбөрийн тайланг жил тутам байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагад хүргүүлнэ	Хөрөнгө оруулагч нь Үндсэн үйл ажиллагаатай холбоотой байгаль орчны шинжилгээ, мониторингийн иж бүрэн үнэлгээний хөтөлбөрийн тайланг жил тутам байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагад хүргүүлнэ.	Мөн үүний зэрэгцээ нөхөн сэргээлтийн салшгүй хэсэг болох хяналтын үйл ажиллагааг мониторингийн хэлбэрээр хийж, мэдээллийг эхнээс нь тасралтгүй баримтжуулах шаардлага бий. Мониторинг нь уурхайн байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөллийг тодорхойлж, нөхөн мсэргээлтийн менежмент болон хөтөлбөрийн үр дүнг үнэлдэг. Орон нутаг, нутгийн иргэд, ИНБ-ыг оролцуулсан мониторингийн хөтөлбөр нь ажлын байрыг бий болгоно.
Долоо. Ус ашиглалтын чиглэлээр			
7.1.	Оюу толгой төслийг хэрэгжүүлэх хугацаанд барилга, байгууламж барих, хүлээлгэн өгөх, ашиглах, байгаль орчныг нөхөн сэргээх зэрэг үйл ажиллагаанд шаардагдах усны нөөцийг Хөрөнгө оруулагч өөрийн хөрөнгөөр олж илрүүлбэл түүнийг /Ус ашиглах зөвшөөрөл бүхий усны нөөцийг оролцуулан/ ашиглах эрхийг Хөрөнгө оруулагчид олгоно.		Усны эх үүсвэрийн талаар тодорхой дурьдсан ТЭЗҮ байхгүй учраас тодорхой дүгнэлтэд хүрч болохгүй байна. Өмнөговьд судалгаагаар ус ашиглаж болох 20 цэг тогтоогджээ. Эхний ээлж буюу 2009-2012 онд Балгасын улаан нуур, Наймантын хөндийн усны ордыг ашиглаж болох бөгөөд 75 км шугам хоолойг Тавантолгой руу татаж, хоногт 204 литр секунд буюу 17642 метр куб ус ашиглаж болох тооцоо гаргажээ. Харин 2012-2014 онд Борзонгийн говь, Таван-Алд, Гурамсан, Зайрмагтайн усны ордоос хоногт 39744 метр куб ус татаж болох аж. Гуравдугаар шат болох 2014-2019 онд Мандал-Овоо, Мандах, Бумбатаас хоногт 10627 метр куб ус татахаар төлөвлөжээ.
7.2.	Хөрөнгө оруулагчийн өөрийн хөрөнгөөр олж илрүүлсэн усны нөөцийн баталгаажуулсан хэмжээ нь /Усны зөвшөөрөлд заасанчлан/ зөвхөн Оюу толгой төслийн усны хэрэгцээг хангахад хүрэлцэхүйц байгааг харгалзан уг усны нөөцийг ашиглах эрхийг бусад аж ахуйн		Гэвч эрдэмтэд тэрбум гаруй жилийн турш хөрсөнд

	нэгжид давхардуулан олгохгүй байх		хуримтлагдсан, гадагш урсац байхгүй говийн усыг хамаагүй хэрэглэвэл дэлхийн дулаарлын энэ үед говийг элсэн цөл болгох аюултайг сануулж байгаа. Монгол Улсын нутаг дэвсгэр сүүлийн жилүүдэд Хүннүгийн үеэс хойших хамгийн дулаан үедээ оржээ. Тиймээс 1980-1990-ээд онд хийсэн усны судалгаа өнөөдөр тохирохоо больж байгааг ч эрдэмтэд сануулж байна.
7.3.	Гэрээг баталсан өдрөөс хойш Хөрөнгө оруулагчийн өөрийн хөрөнгөөр олж илрүүлсэн буюу баталгаажуулсан усны нөөц нь өөрийнх нь үйл ажиллагааны хэрэгцээг бүрэн хангаж илүү гарах нөхцөлд усны асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагатай Хөрөнгө оруулагчтай тохиролцож, усны нөөцийн илүү гарсан хэсгийг бусад аж ахуйн нэгжид ашиглуулж болох бөгөөд усны хайгуулын ажилд гаргасан зардлын тухайн аж ахуйн нэгжид ногдох хэсгийг Хөрөнгө оруулагч уг аж ахуйн нэгжээр нөхөн төлүүлнэ.		Тийм учраас усны нөөц, эх үүсвэрийг ашиглахдаа орчин үеийн шилдэг техник, технологи хэрэглэхийг хөрөнгө оруулагчдад шаардах, түүнийг гэрээндээ хариуцлагатайгаар тусгавал зохино.
7.4.	Хөрөнгө оруулагч нь өөрийн хөрөнгөөр олж илрүүлсэн усны нөөцийг тухайн сум, орон нутгийн ахуйн хэрэгцээнд, малчин өрхүүдэд болон хөдөө аж ахуйн үйл ажиллагааны зориулалтаар ашиглуулна.		Таван толгойн уурхайн усан хангамжийн цогцолборыг Балгасын Улаан нуурын усны нөөцид түшиглэн байгуулахаар ярьж байгаа хэдий ч одоогоос 20-иод жилийн өмнө тогтоосон нөөц нь сүүлийн жилүүдэд гарч буй уур амьсгал болон экологийн өөрчлөлтийн улмаас багассан гэсэн эрдэмтдийн тооцоог үндэслэн дахин нөөцийг зөв тогтоох нь шаардлагатай.
7.5.	Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээгээр Оюу толгой төсөл шууд нөлөөлж буй гэж тогтоогдсон сумын төвийг ундны цэвэр усаар хангахад Хөрөнгө оруулагч нь Засгийн газарт дэмжлэг үзүүлнэ.	Байгаль орчны нарийвчилсан байдлын үнэлгээгээр тогтоосон усны нөөцийн талбайн хүрээнд энэхүү Гэрээг байгуулсан өдөр хэрэглэгдэж байгаа ундны болон мал аж ахуйн хэрэгцээний усны хэмжээ, чанарыг одоогийн хэмжээнээс бууруулахгүй байх	Нөгөө талаар нуур гэдэг гадаргын усны хуримтлагдсан нөөц бөгөөд энэ нь ур амьсгалаас шууд хамааралтай, хамгийн хэврэг, эрсдэл ихтэй усны нөөц юм. Газрын гүний усны хэмжээ хязгаартай, хөрсний суулт, ан цаваас шалтгаалах эрсдэл ихтэй, өөрөө даралт үүсгэн хөрс, шороогоо тогтоон барьж байдаг нь түүнийг ашиглахаас татгалзах үндэслэл болдог байна.
7.6.	Усны чанар нь ихээхэн хэлбэлзэж болох тул усны нөөцийг тухайн сум орон нутгийн ахуйн болон ХАА-н зориулалтаар дахин боловсруулах, цэвэршүүлэх болон ус дамжуулах байгууламжийг зөвхөн тухайн орон нутгийн ахуйн хэрэглээнд зориулан барихад Хөрөнгө оруулагч Засгийн газарт дэмжлэг үзүүлнэ.	Хаягдал усыг үр ашигтай ашиглах арга хэмжээ авч, далан суваг шуудуу барьж тоосжилтыг бууруулах, мал аж ахуй, газар тариаланд ашиглах нөхцлийг бүрдүүлнэ.	Тийм учраас усны нөөц, түүний байгаль орчин, хүн ам, мал амьтанд үзүүлэх нөлөөллийн талаарх судалгааг сайтар хийх шаардлага урган гарч байна.
7.7.	Оюутолгойн орд стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордод хамрагдсан тул Хөрөнгө оруулагчтай ус ашиглах гэрээг Усны		

	тухай хуулийн дагуу 30 жилээр байгуулж, уг гэрээг 20 жилийн хугацаагаар тухай бүр сунгаж болно.		
7.8.	Усны тухай хуулийн 24 дүгээр зүйл, Ус ашиглах гэрээ болон Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын нарийвчилсан үнэлгээнд заасан ус ашиглахад тавигдах бүхий л нөхцөл, шаардлагыг бодитойгоор ханган ажиллаж эдгээр нөхцөл шаардлагын биелэлтийг 5 жил тутамд нэг удаа тухайн жил дууссанаас хойш 3 сарын дотор хараат бус, эрх бүхий, мэргэжлийн байгууллагаар шалгуулж, шалгалтын үр дүнг байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагад, хувийг Хөрөнгө оруулагчид тус тус хүргүүлэх	Усны тухай хуулийн 24 дүгээр зүйл, Ус ашиглах гэрээ болон Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын нарийвчилсан үнэлгээнд заасан ус ашиглахад тавигдах бүхий л нөхцөл, шаардлагыг бодитойгоор ханган ажиллаж эдгээр нөхцөл шаардлагын биелэлтийг ... жил тутамд нэг удаа тухайн жил дууссанаас хойш.... сарын дотор хараат бус, эрх бүхий, мэргэжлийн байгууллагаар шалгуулж шалгалтын үр дүнг байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагад, хувийг Хөрөнгө оруулагчид тус тус хүргүүлэх	
8.9.		Хөрөнгө оруулагч нь төсөлд хэрэглэх усны хэрэглээг аль болох бууруулах, усны нөөцийг зохистой ашиглах, боломжтой бол усыг дахин ашиглах зорилгоор ижил төрлийн уурхайн үйл ажиллагаанд ашигласан дэвшилтэт технологи, горимыг хэрэглэнэ.	

Дүгнэлт, зөвлөмж:

Нэг. Иргэдийн оролцоог хангах тал дээр эрх зүйн шинэтгэл хийх нь цаг үеийн тулгамдсан асуудал болж байна.

Байгаль хамгаалахад чиглэгдсэн иргэдийн оролцоо нь доорх гурван хэлбэрээр мэдээлэл авах, шийдвэр гаргахад оролцох, зөрчигдсөн эрхээ сэргээх үйл ажиллагаагаар илэрхийлэгдэх бөгөөд энэхүү оролцоог хангахад хууль эрх зүйн таатай орчин чухал юм. Хууль эрх зүйн таатай орчин бүрдэх нь түүн дээр тулгуурласан Хөрөнгө оруулалтын болон бусад гэрээг хийхэд хялбар болно.

1.1. Мэдээлэл авах эрх ба байгаль орчны хуулиуд. Байгаль орчны мэдээллийг авах эрх зүйн орчин тодорхой хэмжээнд бүрдсэн ч тэдгээрийг хэрэгжүүлэх болон дагаж мөрдөх тал дээр ихээхэн дутагдалтай байна. Мэдээллийг олон нийтэд нээлттэй, ил тод хүргэх нэг арга нь “Байгаль орчныг хамгаалах тухай Монгол улсын хууль”, “Усны тухай Монгол улсын хууль”, “Ойн тухай Монгол улсын хууль”-д заасан байгаль орчны мэдээллийн санг нэн даруй олон нийт болон орон нутгийн иргэдэд нээлттэй болгох нөхцлийг бүрдүүлэх юм. Дээрх мэдээллийн санд тухайн орон нутагт явагдаж байгаа үйлдвэр, үйлчилгээний БОНБУ-ний тайлан, байгаль орчныг хамгаалах төлөвлөгөө, орчны хяналт-шинжилгээний хөтөлбөр, тэдгээрийн хэрэгжилтийн тайлан, газар, ус, мод, ашигт малтмал зэрэг байгалийн баялгийг бусдад эзэмшүүлэх, ашиглуулах талаар гарах гэж байгаа болон гарсан шийдвэрийг байршуулах замаар орон нутгийн иргэд хэн ямар үйлдвэр, үйлчилгээг орон нутагт нь эрхэлж байгаа, үр дагавар нь юу болох, байгаль орчныг хамгаалах үүргээ хэрхэн биелүүлж байгаа талаар дэлгэрэнгүй мэдээллийг саадгүй авч, олон нийтийн хяналтыг хэрэгжүүлэх боломжийг олгох нь чухал байна.

1.2. Шийдвэр гаргахад оролцох эрх ба байгаль орчны хуулиуд. Байгаль орчны чиглэлээр аливаа шийдвэр гаргахад иргэд, олон нийт, ТББ-ийн саналыг харгалзан үзэж, олон нийтийн оролцоог хангах талаархи эрх зүй тодорхой хэмжээнд бүрдсэн гэж үзэж болно. Гэвч түүний хэрэгжилт болон даган мөрдөлт нь төрийн бүх шатны байгууллагуудад доголдож байгаа нь энэ чиглэлийн баримт бичгийн болон аман эх сурвалжуудаар баталгааждаг. Тиймээс одоо мөрдөж буй хуулийг хэрэгжүүлэх, хэрэгжилтэнд хяналт тавихын хажуугаар цаашид эрх зүйн орчинг улам боловсронгуй болгох чиглэлээр “Ашигт малтмалын тухай Монгол улсын хууль”-д Хөрөнгө оруулалтын гэрээг байгуулах үйл явц дахь олон нийт, орон нутгийн иргэдийн оролцоог хангах заалтуудыг оруулах, ялангуяа хөрөнгө оруулалтын гэрээний төслийг нээлттэй болгон, орон нутгийн иргэдэд танилцуулан санал авах механизмыг тогтоон хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна. Мөн хуульд заасан тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчийн орон нутгийн захиргаатай байгуулах гэрээтэй холбоотой заалтуудыг нарийвчлах, орон нутгийн иргэд гэрээ байгуулах хэлэлцээрт оролцох, хэрэгжилтэд хяналт тавих, нутгийн захиргааны байгууллага, тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нар гэрээний хэрэгжилтийг олон нийтэд тайлагнахтай холбоотой эрх зүйн орчинг бүрдүүлэх нь чухал байна.

1.3. Иргэдийн зөрчигдсөн эрхээ сэргээлгэх эрх ба шүүхээр хамгаалуулах эрхийн хууль зүйн үндэслэл. Монгол улсын Үндсэн хууль болон бусад хуулиудад иргэд, олон нийтийн байгаль орчны талаарх эрхийг тодорхой заажээ. Харин зөрчигдсөн эрхээ шүүхээр хамгаалуулах асуудалд нилээд зөрчил үүсдэг байна. Байгаль орчны зөрчлийн талаар иргэн хүн нэхэмжлэл гаргахад түүнээс гарах бүхий л зардлыг хувиасаа гаргадаг нь гол бэрхшээл болдог байна. Мөн нэхэмжлэх хугацааг хуулиар тогтоосон нь хүндрэл учруулж байна. Цаашид Байгаль орчны зөрчлийн хэргийг хянан шийдвэрлэх, эрх бүхий байгууллагад уламжлан хэрэгжилтэд хяналт тавих тусгай чиг үүрэг бүхий Байгаль орчны комиссыг

байгуулан, ажиллах нөхцөл бололцоог бүрдүүлэх, (Ийм комисс Австри зэрэг оронд бий) Байгаль орчны холбогдолтой иргэний хэрэгт прокурор зөвхөн төрийн байгууллагын хүсэлтээр бус өөрийн санаачилгаар болон иргэд, ТББ-ын хүсэлтээр нэхэмжлэл гарган оролцох эрх зүйн боломжийг бий болгох, ТББ-уудад байгаль орчин, нийтийн эрх ашгийн хэрэгт бие даан шүүхэд нэхэмжлэл гаргах эрхийг олгосон эрх зүйн орчинг бүрдүүлэх, Байгаль орчны асуудлаар гомдол, нэхэмжлэл гаргахад хөөн хэлэлцэх хугацаагүй болгох, Байгаль орчны хэргийг иргэний болон захиргааны журмаар хянан шийдвэрлэхэд улсын тэмдэгтийн хураамж, шүүхийн зардлыг төрөөс хариуцдаг болгох, Байгаль орчны зөрчлийн улмаас олон нийтийн эрх ашиг зөрчигдсөн тохиолдолд өмгөөллийн зардлыг төрөөс хариуцах зэрэг эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх шаардлага байна.

Хоёр. Монгол улсын хууль тогтоомжид байгаль орчны шударга ёсыг хангахад чиглэсэн заалтууд тодорхой хэмжээгээр байгаа ч оролцоог хангахтай холбоотой хуулийн заалтуудыг хэрэгжүүлэх тодорхой механизм аль ч хуульд байхгүй байгаагаас амьдралд хэрэгжихгүй байна.

Түүнчлэн “Ашигт малтмалын тухай”, “Газрын тухай”, “Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай” зэрэг хуулиудын заалт нь хоорондоо зөрчилтэй, уялдаа холбоо муу байгаа нь хэрэгжилтэнд саад болж байна. Түүнээс гадна хуулийн хэрэгжилт, хуулийг дагалдан гарах дүрэм, журам, түүний биелэлт, зохион байгуулалтын үйл ажиллагаа ч холбогдох яамд, төрийн байгууллагуудын зохих түвшинд хийгдэхгүй байгаа нь уул уурхай болон байгаль орчныг хамгаалах үйл ажиллагааг зөрчилд хүргэж байна.

- ✓ Ашигт малтмалын тухай хуулийн 48 дугаар буюу “Мэдээ, тайлан гаргах” зүйлийн 48.8-д “Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь энэ хуулийн 38, 39 дүгээр зүйлд заасны дагуу байгаль орчныг хамгаалах төлөвлөгөөний биелэлт болон тайланг холбогдох байгууллагад хүргүүлнэ” гэжээ. **Энэхүү заалтад “нөхөн сэргээлтийн үйл ажиллагааны тайлан” гэж нэмэх шаардлага бий.**
- ✓ Мөн хуулийн 56-р буюу “Тусгай зөвшөөрлийг цуцлах” зүйлийн 56.1.5-д “Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч байгаль орчныг нөхөн сэргээх үүргээ биелүүлээгүй талаар нутгийн захиргааны байгууллагын саналыг харгалзан байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага дүгнэлт гаргах”. **Энэхүү заалтад “дүгнэлтийг олон нийтэд мэдээлэх” гэж нэмэх шаардлага бий. Ийм дүгнэлт хэд гарсан вэ? Түүнчлэн байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын нарийвчилсан үнэлгээг тусгай зөвшөөрөл олгохоос өмнө хийдэг байх, үүнд иргэдийн төлөөлөл, ИНБ-ийг оролцуулах эрх зүйн зохицуулалтыг бий болгох.**
- ✓ Мөн хуулийн 57.4 - д “Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ, байгаль орчныг хамгаалах төлөвлөгөө, тайлан, байгаль орчин, хүн амын эрүүл мэндэд хортой нөлөө үзүүлж болзошгүй химийн хорт болон бусад бодисын хэрэглээний талаарх мэдээллийг байгаль орчны болон геологи уул уурхайн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага нийтэд нээлттэй болгож, тухайн мэдээллийг цахим хэлбэрээр түгээнэ. **Энэхүү заалтад мэдээлээгүй тохиолдолд хэн, ямар хариуцлага хүлээх вэ гэдгийг нэмэх шаардлага бий. Мөн зөвхөн цахим хэлбэрээр мэдээлэх нь мэдээллийн хүртээмж талаасаа нилээд хязгаарлагдмал, иргэний мэдээлэл авах эрхэд халдсан заалт биш үү гэдгийг эргэн харах.**
- ✓ “Ашигт малтмалын тухай Монгол улсын хууль”-д **Хөрөнгө оруулалтын гэрээг байгуулах үйл явц дахь олон нийт, орон нутгийн иргэдийн оролцоог хангах заалтуудыг оруулах. Ялангуяа хөрөнгө оруулалтын гэрээний төслийг**

нээлттэй болгон, орон нутгийн иргэдэд танилцуулан санал авах механизмыг тогтоон хэрэгжүүлэх

- ✓ Мөн хуульд заасан тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчийн орон нутгийн захиргаатай байгуулах гэрээтэй холбоотой заалтуудыг нарийвчлах. **Орон нутгийн иргэд гэрээ байгуулах хэлэлцээрт оролцох, хэрэгжилтэд хяналт тавих, нутгийн захиргааны байгууллага, тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нар гэрээний хэрэгжилтийг олон нийтэд тайлагнахтай холбоотой эрх зүйн орчинг бүрдүүлэх;**
- ✓ “Ашигт малтмалын тухай хууль”-ийн “Нутгийн захиргааны болон өөрөө удирдах байгууллагын бүрэн эрх” буюу 12.1.3-д “Байгаль орчныг хамгаалах, нөхөн сэргээх, хүн амын эрүүл мэндийг хамгаалах болон орон нутгийн төсөвт төвлөрүүлэх төлбөрийн талаар хүлээсэн үүргээ тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч хэрхэн биелүүлж байгаад хяналт тавих”. **Хяналт тавих нь зөвхөн нутгийн захиргаа болон өөрөө удирдах байгууллагын бүрэн эрх төдийгээр хязгаарласныг өөрчлөх, нутгийн иргэдийн нөхөрлөл хамтлаг болон ТББ-уудад хяналтын эрх олгох;**
- ✓ “Байгаль орчныг хамгаалах тухай Монгол улсын хууль”-ийн зорилт нь (1995.03.30) “Хүний эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийг хангах, нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийг байгаль орчны тэнцэлтэй уялдуулах, өнөө болон ирээдүй үеийнхний ашиг сонирхлын үүднээс байгаль орчныг хамгаалах, түүний баялагийг зүй зохистой ашиглах, **жам ёсны боломжтойг** нь нөхөн сэргээхтэй холбогдож төр, иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын хооронд үүсэх харилцааг зохицуулахад оршино” гэжээ. **Энд жам ёсны боломжтой гэж чухам юуг томъёолсон вэ, энэ нь нөхөн сэргээх үүрэг, хариуцлагаас мултрахад шалтаг болох заалт биш үү гэдгийг анхаарах**
- ✓ Мөн хуулийн 3.7-д “Байгаль орчныг хамгаалах” гэдэгт байгаль орчныг бохирдохоос урьдчилан сэргийлэх, байгалийн жам ёсоороо нөхөн сэргэх боломжийг нь алдагдуулахгүйгээр, байгалийн даацад нь тохируулан зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх, тэдгээрт хяналт тавих ажиллагаа хамаарна” . **Дээрхтэй адил “байгалийн жам ёсоороо нөхөн сэргэх боломж” гэж чухам юуг томъёолсноо анхаарах**
- ✓ Мөн хуулийн Байгаль орчныг хамгаалах талаархи иргэний эрх үүрэг буюу 4.1.3-д “Байгаль орчныг хамгаалах олон нийтийн байгууллага байгуулах, хөрөнгийн сан үүсгэх, нутгийн иргэд сайн дурын үндсэн дээр нэгдэж байгалийн баялгийг арчлан хамгаалах, нөхөн сэргээх, түүний ашиг шимийг хүртэх (энэ заалтад 2005 оны 11 дүгээр сарын 18-ны өдрийн хуулиар нэмэлт орсон). **Байгаль орчин болон түүний зөрчилтэй холбогдох мэдээлэл авах, шийдвэр гаргахад оролцох, санал бодлоо хэлэх, зөрчилтэй холбоотой асуудлаар нэхэмжлэл гаргах эрхтэй гэж нэмэх.**
- ✓ Мөн хуулийн 12.1.2-д “Байгаль орчны мэдээллийн сан нь... нөлөөллийн үнэлгээ... бүрдэнэ”. **Асуудал хариуцсан төрийн төв байгууллага байгаль орчны мэдээллийн санг олон нийтэд нээлттэй ажиллуулдаг эсэх. Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль, Усны тухай, Ойн тухай хуулиудад заасан байгаль орчны мэдээллийн санг нэн даруй байгуулан хөдөө орон нутгийн иргэдэд нээлттэй болгох нөхцлийг бүрдүүлэх. Өөрөөр хэлбэл, хуулийн энэ заалтын хэрэгжилт ямар байгаа дээр мониторинг хийлгэх. Түүнчлэн Байгаль орчны мэдээллийг ил тод болгох, байгаль орчинтой холбоотой шийдвэр гаргах, хуулийн хэрэгжилтэд хяналт тавих талаар төрийн болон хувийн хэвшлийн байгууллагын хүлээх үүрэг, үйл ажиллагааны зааг хүрээг тодорхой болгон,**

үүргээ биелүүлээгүй тохиолдолд хүлээлгэх хууль зүйн хариуцлагыг бий болгох:

Нэгтгэн дүгнэхэд, Монгол улсын хууль тогтоомжид оролцоог хангахтай холбоотой тодорхой механизм байхгүй байна. Байгаль орчны үнэлгээ хийх, үйл ажиллагаа явуулах зөвшөөрөл өгөх, байгаль орчны чиглэлийн аливаа шийдвэр гаргахад төрийн байгууллага, нутгийн иргэд, ИНБ-ийн тэгш оролцоог хангах эрх зүйн зохицуулалт дутагдаж байна. Энэ чиглэлийн үйл ажиллагааг ганц төрийн байгууллага хариуцан, аливаа зохицуулалтыг дангаар гүйцэтгэх нь өрөөсгөл зүйл бөгөөд тэгш оролцооны асуудал нь байгаль орчин дахь шударга ёс, эрхийн хэрэгжилтэнд эерэгээр нөлөөлж, уул уурхайн баялагаа байгаль орчинд ээлтэй, эдийн засагтаа ашигтай байдлаар ашиглахад ихээхэн ач холбогдолтойг бусдын туршлага, арга барил харуулж байна.

3.3. ТАВАН ТОЛГОЙН УУРХАЙГ АШИГЛАХ БОЛОН ОЮУ ТОЛГОЙН ХӨРӨНГӨ ОРУУЛАЛТЫН ГЭРЭЭНИЙ ТАЛУУДЫН ЭРХ, ҮҮРЭГ, ХАРИУЦЛАГЫН ТАЛААРХИ ХАРЬЦУУЛАЛТ

	Таван толгойн уурхайг ашиглах хөрөнгө оруулалтын гэрээнд тусгагдсан байдал	Оюутолгойн Хөрөнгө оруулалтын гэрээнд тусгагдсан байдал	Санал, тайлбар, дүгнэлт
ХӨРӨНГӨ ОРУУЛАГЧИЙН ЭРХ, ҮҮРЭГ, ХАРИУЦЛАГА			
1.	5.1. Хөрөнгө оруулагч нь энэ Гэрээ, ТӨК-тай байгуулах нүүрсний олборлолтын гэрээний үндсэн дээр Гэрээт талбайд олборлолт явуулах, нүүрс баяжуулах (угаах), борлуулах, экспортод гаргах, олсон орлогоо гадаад улсад шилжүүлэх болон захиран зарцуулах эрхтэй.	9.4. Хөрөнгө оруулагч нь Монгол Улсын болон бусад улсын арилжааны банкинд данс нээж сонгосон валютаараа чөлөөтэй, саадгүйгээр олон улсын гүйлгээ хийх эрхтэй.	Нүүрсний борлуулалтаас олсон орлогыг гадаадад чөлөөтэй гаргаж, тэнд нь хадгалах боломжтой байгаа нь гадаад гуйвуулгад ногдуулдаг суутгал татварыг төлөхгүй байх, төлөхөөс өмнө орлогыг зарцуулах боломжийг давхар бүрдүүлж болзошгүй байна.
2.	5.3. Хөрөнгө оруулагч нь энэхүү Гэрээг байгуулсан өдөр мөрдөж байсан Ашигт малтмалын тухай хуульд заасны дагуу ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөр, ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрлийн төлбөрийг ТӨК-д төлж, ТӨК төсөвт төлнө.		Нөөц ашигласны төлбөрийг төрийн өмчит компаниар дамжуулан төсөвт төлөхөөр заасныг эргэн харах саналтай байна. Нөөц ашигласны төлбөрийг тодорхой хэмжээгээр өөр зорилгод ашиглах, дайчлах нөхцөл үүсч болзошгүйг хязгаарлах шаардлагатай.
3.	5.4. Хөрөнгө оруулагч нь бүс нутгийг хөгжүүлэх, орон нутагт туслалцаа үзүүлэх, ажлын байр, бизнесийн боломжийг шинээр бий болгоход энэхүү Гэрээнд зааснаас гадна, бусад бололцоотой туслалцаа үзүүлнэ.	9.9. Хөрөнгө оруулагч нь бүс нутгийг хөгжүүлэх, орон нутагт туслалцаа үзүүлэх, ажлын байр, бизнесийн боломжийг шинээр бий болгоход бололцоотой туслалцаа үзүүлнэ.	Тавантолгойн гэрээний 5.4 нь Оюутолгойн гэрээний 9.9-ийг нэмж сайжруулсан зүйлгүйгээр оруулсан байна.
4.	4.10. Хөрөнгө оруулагч Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт байгаа нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүний үйлдвэр, цахилгаан станц болон дотоодын бусад хэрэгцээнд зориулж бүтээгдэхүүнийг зах зээлийн үнээр тэргүүн ээлжинд нийлүүлэх үүрэгтэй.		Хөрөнгө оруулагч дотоодын хэрэгцээнд бүтээгдэхүүнийг зах зээлийн үнээр нийлүүлэх үүргийг заасан. “Зах зээлийн үнэ” гэдгийг тодорхойлж өгөх шаардлагатай.
ТӨК-ИЙН ЭРХ, ҮҮРЭГ, ХАРИУЦЛАГА			

5.	6.1. ТӨК Гэрээт талбайн ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчдийн хувьд, энэ Гэрээ, Нүүрс олборлолтын гэрээнд заасан нөхцөлийн хүрээнд Хөрөнгө оруулагчийн Үндсэн үйл ажиллагаа болон санхүүгийн үйл ажиллагаанд хяналт тавьж ажиллана. 6.4. ТӨК Ашигт малтмалын тухай хууль, холбогдох дүрэм, журам, энэхүү Гэрээг Хөрөнгө оруулагч хэрэгжүүлж байгаа байдалд хяналт тавина.	Эрдэнэс МГЛ нь хөрөнгө оруулагчийн үндсэн болон санхүүгийн үйл ажиллагаанд хяналт тавьж ажиллахаар заасан байна. Уурхайн эдэлбэрт нэвтрэх, үйл ажиллагааг хянах эрхийг Эрдэнэс МГЛ-ийн төлөөлөгч эдлэхээр заасан байгаа ч Засгийн газар энэ эрхийг шууд хэрэгжүүлэх боломжтой болохыг гэрээнд нэмж тусгаж өгөх.
6.	6.3. ТӨК өөрт ногдох Бүтээгдэхүүний борлуулалтын үйл ажиллагааг эрхлэн гүйцэтгэнэ.	Ордын тодорхой хэсгийг төрийн өмчит компани олборлох, ашиглах нь төдийлөн оновчтой бус байна. Хэрэв ийм компани байх шаардлагатай бол тэр нь Эрдэнэс МГЛ-ээс тусдаа байх нь зохимжтой. Эрдэнэс МГЛ нь оператор бус зөвхөн холдинг компани байснаар ашиг сонирхлын зөрчил үүсэхээс сэргийлнэ.
7.	6.5. ТӨК Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт байгаа нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүний үйлдвэр, цахилгаан станц болон дотоодын бусад хэрэгцээнд зориулж нүүрсийг зах зээлийн үнээр тэргүүн ээлжинд нийлүүлэх үүрэгтэй.	Эрдэнэс МГЛ-ийн хувьд хөрөнгө оруулагч аль болох ашигтай ажиллаж, илүү бүтээгдэхүүн түүнтэй хуваалцах сонирхол нь давамгайлж болох тул төрийн хяналтын чиг үүргийг бүгдийг нь тус компанид шилжүүлэх нь зохимжгүй юм. Хяналтын болон эрх олгох (орлого олох) чиг үүргийг салгаж өгөх
ЗАСГИЙН ГАЗАР БОЛОН ЭРДЭС БАЯЛАГИЙН АСУУДАЛ ЭРХЭЛСЭН ЗАСГИЙН ГАЗРЫН ГИШҮҮНИЙ ЭРХ, ҮҮРЭГ, ХАРИУЦЛАГА		
8.	2.2. Хөрөнгө оруулагч нь Таван толгойн төсөлтэй холбоотойгоор шаардагдах тусгай зөвшөөрөл, гадаадын иргэдийн хөдөлмөр эрхлэх зөвшөөрөл, гаалийн бүрдүүлэлт, бусдын өмчийн газар дээгүүр нэвтрэх болон авто замын зурвас газар, замын байгууламжид ашиглах газрын зөвшөөрөл, эрх бүхий байгууллагын шийдвэр болон түүнтэй адилтгах бусад эрх олгосон баримт бичгийг (цаашид “Зөвшөөрөл” гэх) авах хүсэлтийг Монгол Улсын хууль тогтоомж, дүрэм журмын дагуу холбогдох байгууллагад гаргах, авах эрхтэй бөгөөд Засгийн газар Хөрөнгө оруулагчийн хүсэлтийг үндэслэн дэмжлэг үзүүлж хууль тогтоомжийн дагуу шийдвэрлэнэ.	Үндсэн үйл ажиллагаатай холбоотой төрөл бүрийн зөвшөөрлийг төрийн байгууллагуудаас авахад нь төр, засгаас хөрөнгө оруулагчид дэмжлэг үзүүлэхээр гэрээний төсөлд заасан байна. Энэ бол хөрөнгө оруулагад тусгайлан хандаж, бусад компанийг ялгаварлаж буй хэлбэр гэж ойлгогдож байна. Аливаа зөвшөөрлийг хууль журмын дагуу бусадтай адил олгох нь төр засгийн хувьд зохимжтой болов уу.
9.	Монгол Улсын Засгийн газраас төлөөлж Сангийн	Монгол Улсын Засгийн газраас төлөөлж Засгийн газрыг төлөөлж гурван сайд гарын

	сайд, Эрдэс баялаг, эрчим хүчний сайд, Байгаль орчин, аялал жуулчлалын сайд, Төрийн өмчит "Эрдэнэс МГЛ", ... хөрөнгө оруулагч нарын хооронд гэрээ байгуулагдахаар	Сангийн сайд, Эрдэс баялаг, эрчим хүчний сайд, Байгаль орчин, аялал жуулчлалын сайд; Айвенхоу Майнз Монголия Инк ХХК, Айвенхоу Майнз Лимитед, Рио Тинто Интернэшнл Холдингс Лимитед-ын хооронд гэрээ байгуулагдсан.	үсэг зурж байгаа нь хариуцлагыг эзэнгүйдүүлж болох талтай. ЗГ өөрийнхөө сайдыг удирдаж чаддаггүй, сайд нь Засгийн газрыг төлөөлж чадахгүй байна гэж ойлгогдож байна. Хууль эрх зүйн орчиноороо төрийг хүчгүй болгож байна.
10.	7.1. Засгийн газар нь ТӨК, Хөрөнгө оруулагчийн үйл ажиллагаа явуулах Тогтворжуулсан татварын орчинг энэхүү гэрээний хугацааны туршид тогтвортой хангах үүргийг хүлээнэ. 7.2. Хөрөнгө оруулагч Гэрээт болон Туслан гүйцэтгэгийн хөдлөх, үл хөдлөх эд хөрөнгө, тэдгээртэй холбоотой эд хөрөнгийн эрх, оюуны өмчийн эрхийг Засгийн газар хууль бусаар хураан авахгүй. 7.3. Геологи, уул уурхайн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллага буюу аливаа зөвшөөрөл олгодог эрх бүхий байгууллага нь энэхүү Гэрээ болон Монгол Улсын бусад хууль тогтоомж, дүрэм, журмын дагуу ТӨК, Хөрөнгө оруулагчийн эзэмшиж буй аливаа зөвшөөрлийг хууль бусаар хүчингүй болгох буюу цуцлахгүй. 7.4. Хөрөнгө оруулагч нь давагдашгүй хүчин зүйлийнхээс бусад шалтгаанаар энэхүү Гэрээнд заасан Үндсэн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлээгүй зургаан (6) сарын хугацаа өнгөрсөн, эсхүл Монгол Улсын хууль тогтоомж, дүрэм журмыг ноцтойгоор зөрчсөн бол эрдэс баялагийн асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүн түүнд зөрчил гарсан тухай болон гарсан зөрчлийг засах тухай мэдэгдлийг (мэдэгдэл) бичгээр өгнө. Хөрөнгө оруулагч нь уг	10.1. Засгийн газар нь Хөрөнгө оруулагчийн үйл ажиллагаагаа явуулах татварын болон тогтворжуулсан татварын орчинг энэхүү Гэрээний хугацааны туршид тогтвортой хангах үүргийг хүлээнэ. 10.3. Хөрөнгө оруулагч, түүний Хамааралтай этгээд, Гэрээт болон Туслан гүйцэтгэгчийн хөдлөх болон үл хөдлөх эд хөрөнгө, тэдгээртэй холбоотой эд хөрөнгийн эрх болон оюуны өмчийн эрхийг Засгийн газар хууль бусаар хураан авахгүй 10.4. Геологи, уул уурхайн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллага буюу аливаа зөвшөөрөл олгодог эрх бүхий байгууллага нь энэхүү Гэрээ болон Монгол Улсын аливаа бусад хууль тогтоомж, дүрэм журмын дагуу Хөрөнгө оруулагчийн эзэмшиж буй аливаа зөвшөөрлийг хууль бусаар хүчингүй болгох буюу цуцлахгүй. 10.7. Хөрөнгө оруулагч нь давагдашгүй хүчин зүйлийнхээс бусад шалтгаанаар энэхүү Гэрээгээр хүлээсэн үндсэн болон	Эдгээр зүйл заалтууд нь Оюутолгойн гэрээг шууд хуулбарласан нь харагдаж байна. Эндээс харахад Засгийн газрын хүлээх үүрэг их. Харин эрхийн талаас хязгаарлагдмал болсон байгаа нь харагдаж байна. Засгийн газрын эрх үүргийг тодорхойлохдоо татвар, байгаль орчин, хөдөлмөр эрхлэлт зэрэгтэй холбоотой харилцааг шууд хянах боломжийг зааж өгөөгүй нь хяналтын чиг үүргээ зөвхөн төрийн өмчит компаниар дамжуулан хэрэгжүүлэхээр ойлгогдож байна. Уурхайн үйл ажиллагааг хянах, уурхайн эдэлбэрт нэвтрэх, эрхийг Засгийн газар өгөхийг гэрээнд нэмж тусгаж өгөх.

	Мэдэгдлийг гаргасан өдрөөс хойш ажлын жар /60/ хоногийн дотор түүнд заасан үүргийг биелүүлэх талаар зохиох арга хэмжээ аваагүй тохиолдолд Засгийн газар энэхүү Гэрээг цуцлах эрхтэй. 7.5. Засгийн газар нь энэхүү Гэрээний үүргийн биелэлтийг хангуулах болон Тавантолгой төслийн үйл ажиллагаатай холбоотой ажил, үйлчилгээг хэрэгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэн хамтран ажиллаж, үйл ажиллагааг үр дүнд хүргэхэд чиглэгдсэн арга хэмжээг авч ажиллана.	ач холбогдол бүхий үүргээ биелүүлэлгүй 6 /зургаа/ сарын хугацаа өнгөрсөн, эсхүл Монгол Улсын хууль тогтоомж, дүрэм журмыг санаатайгаар болон ноцтойгоор зөрчсөн бол эрдэс баялгийн асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүн түүнд зөрчил гарсан тухай болон гарсан зөрчлийг засах тухай мэдэгдлийг /"Мэдэгдэл"/ бичгээр өгнө. Хөрөнгө оруулагч нь уг мэдэгдлийг гаргасан өдрөөс хойш ажлын 60 /жар/ хоногийн дотор түүнд заасан үүргийг биелүүлэх талаар зохих арга хэмжээ аваагүй тохиолдолд Засгийн газар энэхүү Гэрээг цуцлах эрхтэй. Хөрөнгө оруулагч аливаа ийм мэдэгдлийн талаар энэхүү Гэрээний 14 дүгээр бүлэгт заасны дагуу маргаан гаргах эрхтэй. 10.8. Засгийн газар нь энэхүү Гэрээний хэрэгжилт болон Оюу толгой төслийн барилгын ажил, үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхэд Хөрөнгө оруулагчтай хамтран ажиллаж, энэхүү Гэрээнд заасан хамтын зорилтуудад хүрэхийн тулд өөрийн зүгээс шаардлагатай арга хэмжээг авч ажиллана.	
11.	16.1.4. Эрх бүхий этгээд Хөрөнгө оруулагчийн үйл ажиллагааг дампуурсан гэдэг үндэслэлээр зогсоосон бөгөөд эрдэс баялгийн асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүн үйл ажиллагаагаа сэргээхийг шаардсан мэдэгдэл бичгээр өгснөөс хойш ажлын ... хоногийн Хөрөнгө оруулагч үйл	10.10.2. Хяналтын багцыг бусдаас хараат этгээдэд шилжүүлэх үед Рио Тинто Группын гишүүн бус тал Оюу толгой төслийн удирдлагыг хэрэгжүүлж байгаа бол энэхүү Гэрээг дуусгавар болгоно.	Хөрөнгө оруулалтын гэрээний төсөлд уг гэрээ дуусгавар болох нөхцөлийг зааж өгсөн ч зарим нэгэн асуудал нээлттэй хэвээр байна. Гэрээний төслийн дагуу уурхайн үл хөдлөх өмч нь хөрөнгө оруулагчийн мэдэлд байхаар заажээ. Бүтэн 30 жилийн хугацаанд хүчинтэй байх гэрээний хувьд хөрөнгө

	ажиллагаагаа сэргээгээгүй бол 16.1.6. Хөрөнгө оруулагчийн Хяналтын багцыг бусад этгээдэд шилжүүлсэн бол,		оруулагчаас хамааран үйл ажиллагаа гэнэт зогсвол түүний үүргийг хэн биелүүлэх талаар дэлгэрэнгүй зааж өгөх. Тухайлбал, үйл ажиллагаа гэнэт зогсвол үйлдвэрийн үл хөдлөх өмч төрд шилжих, Монголын тал хөрөнгө оруулагчийн аливаа нэхэмжлэгч, зээлдэгчээс давуу эрхтэй байх нөхцөл тавьснаар олборлолтын үйл ажиллагааг хэвийн хангах юм. Түүнчлэн хөрөнгө оруулагч үл хөдлөх хөрөнгийг барьцаалах, бусдад шилжүүлэх зэрэгт хязгаарлалт тогтоох.
--	--	--	--

ДҮГНЭЛТ

Энэ бүхнээс дүгнэхэд Таван толгойн нүүрсний ордыг ашиглах гэрээг Оюутолгойн хөрөнгө оруулалтын гэрээнээс загвар авч хийсэн нь харагдаж байна. Засгийн газрын эрх үүргийг тодорхойлохдоо татвар, байгаль орчин, хөдөлмөр эрхлэлт зэрэгтэй холбоотой харилцааг шууд хянах боломжийг зааж өгөөгүй нь хяналтын чиг үүргээ зөвхөн төрийн өмчит компаниар дамжуулан хэрэгжүүлэхээр ойлгогдож байна. Таван толгойн хөөрөнгө оруулалтын гэрээг Монгол Улсын Засгийн газраас эрх олгосноор түүнийг төлөөлж МУ-ын сангийн сайд, Эрдэс баялаг, эрчим хүчний сайд, Байгаль орчин, аялал жуулчлалын сайд хийж байгаа нь хариуцлагыг бүдгэрүүлж байна. Тиймээс нэг л сайд төлөөлөх нь зүйтэй.

Дараах саналуудыг анхааран үзэх:

- Хөрөнгө оруулагчийн оруулах хөрөнгө, ашиглах технологи, мөн байгаль орчныг хамгаалах, нөхөн сэргээх, уурхайг хаах талаарх үүргүүдийг толгой компани нь давхар хариуцахаар баталгаажуулах асуудлыг гэрээнд тусгаснаар эрсдлээс хамгаална.
- Уурхайн эдэлбэрт нэвтрэх, үйл ажиллагааг хянах эрхийг Эрдэнэс МГЛ-ийн төлөөлөгч эдлэхээр заасан байгаа ч Засгийн газар энэ эрхийг хэрэгжүүлэх боломжтой болохыг гэрээнд нэмж тусгаж өгөх.
- Хөрөнгө оруулагч дотоодын хэрэгцээнд бүтээгдэхүүнийг зах зээлийн үнээр нийлүүлэх үүргийг заасан (ХО 4.10) нь сайшаалтай ч “зах зээлийн үнэ” гэдгийг тодорхойлж өгөх шаардлагатай. Тухайлбал, Хятад улс руу экспортлохдоо нэг үнэ ашиглаж, дотоодын хэрэгцээнд нийлүүлэхдээ Австрали ч юмуу аль нэгэн орны зах зээлийн үнийг ашиглах нөхцөлийг үүсгэхгүй байх нь чухал юм.
- Хөрөнгө оруулалтын гэрээний төсөлд зарим татварыг тогтворжуулахаар, мөн бусад аливаа хууль тогтоомжоор илүү таатай нөхцөл бүрэлдвэл түүнийг хөрөнгө оруулагч эдлэх боломжтой (ХО 19.7) гэсэн нь үндсэндээ нэг талын тогтворжилт бөгөөд хууль дүрэм таатайгаар өөрчлөгдвөл уг нөхцлийг хөрөнгө оруулагчид эдлэх боломжтой, харин хууль дүрэм илүү хатуу нөхцөлтэй болвол түүнд хамаарахгүй байхаар ойлгогдож байна. Иймд цөөн тооны санхүүтэй холбоотой хууль журмаас бусдыг тогтворжуулахгүй байх нь зүйтэй. Учир нь манай улсад уул уурхайн стандартууд олон улсын хэмжээнд хүрч чадаагүй байгааг харгалзан үзэх. Хэрэв тогтворжуулахдаа хоёр талын үйлчлэлтэй байхаар заалт оруулах саналтай байна.